

บทที่ 4

ลิเกมหาชาติทรงเครื่องในบริบทวัฒนธรรมไทยภาคใต้

การวิจัยนี้มุ่งศึกษาลิเกมหาชาติทรงเครื่องในบริบทวัฒนธรรมไทยภาคใต้ ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลัก ศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องเก็บข้อมูลจากปรากฏการณ์ตามสภาพความเป็นจริง พร้อมทั้งวิเคราะห์ตีความข้อมูลและรายงานผลด้วยการพรรณนาวิเคราะห์ โดยผู้วิจัยขอเสนอผลการศึกษาตามลำดับ คือ 1) บริบททางสังคมและวัฒนธรรมไทยภาคใต้ 2) ประวัติและวิวัฒนาการของลิเกมหาชาติทรงเครื่อง และ 3) ลิเกมหาชาติทรงเครื่องในบริบทของการเปลี่ยนแปลง ดังนี้

บริบททางสังคมและวัฒนธรรมไทยภาคใต้

ภาคใต้ของไทยมีอาณาเขตติดต่อกับประเทศมาเลเซีย ซึ่งแต่ก่อนเรียกกันว่า “มลายู” ชนพื้นเมืองในประเทศนับถือศาสนาอิสลาม ชาวไทยภาคใต้ที่มีอาณาเขตติดต่อกันนี้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประเทศใกล้เคียง จึงทำให้คนไทยในภาคใต้มีสำเนียงในการพูดใกล้เคียงกับภาษาของคนในประเทศเพื่อนบ้าน และมีสำเนียงภาษาพูดที่แตกต่างออกไปจากภาคอื่น ๆ รวมถึงมีการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมซึ่งกันและกันอย่างเหมาะสมกลมกลืน โดยเฉพาะศิลปะแห่งการฟ้อนรำ ดนตรี และการเล่นการแสดงต่าง ๆ ของภาคใต้ ที่มีความเป็นเอกลักษณ์ที่เด่นชัดอันเป็นลักษณะเฉพาะของภาคใต้เอง ที่มีความอ่อนช้อย การนับกระแฉง และแม่นยำ มั่นใจในการแสดงออกซึ่งศิลปะทางด้านนี้ทำให้สะท้อนภาพของการดำเนินชีวิตซึ่งต้องต่อสู้ทั้งภัยธรรมชาติและอื่น ๆ ทำให้เกิดความแข็งแกร่งในชีวิตจนดูออกจะแข็งแกร่งแต่ไม่ดุร้าย ความอ่อนโยนทั่วไปจะซ่อนเร้นอยู่กับท่วงที่ซึ่งจริงจัง จึงขึงและเฉียบขาดจากการขับร้องตามสำเนียงท้องถิ่น มีการเน้นจังหวะและการเอื้อนตามทำนองที่มีทั้งยาวและสั้นตามปฏิภาณในการร้องลิเก ซึ่งเป็นเพลงประเภทดำเนินกำกลอน ทำให้ซาบซึ้งถึงคุณธรรมและจริยธรรมของคนในท้องถิ่น

แผ่นดินภูมิภาคทางใต้ของประเทศไทย มีสภาพภูมิศาสตร์ตั้งอยู่ใกล้กับเส้นศูนย์สูตรทำให้มีสภาพอากาศที่ร้อน มีลมแรง เพราะมีมรสุมในคาบสมุทร นอกจากนี้ยังมีความผันผวนของอากาศอยู่เสมอ ดังเช่น มีฝนที่ตกลงมาอย่างหนักในขณะที่ยังมีแสงแดด มีฝนตกติดต่อกัน 3 วัน 3 คืน เป็นต้น สภาพทางเศรษฐกิจของภาคใต้คงจะทรากันดีว่า ได้แก่เหมืองแร่และยางพารา ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ประจำท้องถิ่น รายได้ของชาวไทยภาคใต้แม้ว่าจะดีกว่าในภาคอื่น ๆ แต่ค่าครองชีพก็ยังคงสูง

จึงทำให้ชาวภาคใต้แข็งแรง อุดทน และมีความเอิบยวด คนชาวไทยในภาคใต้สมัยก่อน ๆ มีประวัติอันยาวนาน หลักฐานทางด้านโบราณคดีหลายแห่งก็ระบุถึงอาณาจักรอันรุ่งเรืองทั้งเป็นแหล่งชุมชนที่หนาแน่น ในปัจจุบันประกอบด้วยจังหวัดต่าง ๆ คือ ชุมพร ระนอง สุราษฎร์ธานี กระบี่ นครศรีธรรมราช พังงา ภูเก็ต ตรัง พัทลุง สงขลา สตูล ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส รวม 14 จังหวัด

สภาพสังคมทั่วไปนั้นเกี่ยวข้องกับสภาพทางภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ และศาสนาที่ก่อเกิดเป็นอารยธรรมที่มีพื้นฐานมาจากรากฐานทางพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดศิลปกรรมขึ้นในหลาย ๆ รูปแบบ อันเนื่องมาจากการรับวัฒนธรรมทั้งด้านวัตถุและจิตใจของกันและกันระหว่างท้องถิ่น ที่มีลักษณะของการประสมประสานทางวัฒนธรรม อันจะเห็นได้จากความเชื่อถือในรูปของศาสนา ประเพณีนิยม และมีการแสดงออกที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและประเพณี เช่น การทรงเจ้า หรือการแห่เจ้า เป็นต้น อันเป็นความนิยมของชาวจีนที่ได้ซัดค้ำความเชื่อถืออย่างชาวไทย ที่เกิดขึ้นเนื่องจากการประสมประสานที่มีการสังสมบ่มศรัทธาเชื่อมโยงประสานกันมานาน รวมถึงการรับพระพุทธศาสนาจากอินเดีย ลังกา ที่เป็นผลมาจากการที่ภาคใต้เป็นเมืองเปิดทางทะเล ทำให้คน ในภาคใต้รับอารยธรรมจากประเทศต่าง ๆ และมีบางส่วนมีการถ่ายทอดอารยธรรมและวัฒนธรรมที่เชื่อมโยง และมีสังคมที่ใกล้เคียงกับอารยธรรมของภาคกลาง ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกว่า พ่อขุนรามคำแหงโปรดให้นิมนต์ปุโรหิตจากนครศรีธรรมราชขึ้นไปบอกธรรมแก่ชาวเมืองสุโขทัย นอกจากนั้น ประเพณีบางอย่างก็ยังเป็นที่นิยมและได้รับความเคารพนับถืออย่างเคร่งครัด เช่น งานเดือนสิบ เป็นต้น มีการทำขนมลา กวนข้าวทิพย์และมหรสพสมโภชต่าง ๆ บางท้องถิ่นมีการชักพระ แห่พระกันทางบกบ้าง ทางน้ำบ้าง พร้อมกันนั้นก็มีความสนุกสนานเพลิดเพลินของชาวบ้านไปด้วย จากการที่ต้องเหน็ดเหนื่อยตรากตรำทำงานกันมา กลางวันอาจจะมีการเล่นโนรา เพลงนา ลีเกป่า หรือตอนล่างคืออาจจะมีการนั่งตะลุง ตลอดจนสิ่งอื่น ๆ ด้วย การเล่นพื้นเมืองเหล่านี้สะท้อนให้เห็นค่านิยมและสภาพทั่วไปทางสังคมของชาวใต้ได้ดี เช่น ความศรัทธาต่อ พระศาสนาและความเชื่อเรื่องทำบุญ เป็นต้น ทำให้คนใต้มีนิสัยที่มีความจริงใจ เบิกบานใจ และแม้ว่าจะมีงานบุญงานกุศลก็ยังประกอบด้วยการเล่นพื้นเมืองของท้องถิ่น เพราะถือว่าการละเล่นเหล่านั้นเป็นพุทธบูชา เช่น มีการเทศน์มหาชาติทรงเครื่อง เล่นโนราบทชมพระบรมมหาราชนครศรีธรรมราช เพลงเรือสำหรับประเพณีชักพระ เพลงแห่หน้าในงานอุปสมบท เป็นต้น

ดังนั้น ในฐานะเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดที่สุด จึงมีการติดต่อกันเกือบทุกด้าน ก่อให้เกิดการประสานกันทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติ ดังจะเห็นได้จากการละเล่นพื้นเมือง หลายอย่างซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างลึกซึ้ง เช่น กาหลอ ร่องเง็ง มะโย่ง ลีละ คาระ ชัมเป็ง ลอแก สลาปะ เป็นต้น การละเล่นพื้นเมืองของชาวภาคใต้ แม้ว่าจะมุ่งเน้นถึงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นก็ตาม แต่มี

ความเป็นศิลปะ คือ การใช้ภาษาประกอบการละเล่นที่สำคัญ และการใช้เพลงเพื่อสื่อสารข่าวคราว ที่มีอยู่ในภาคใต้คือ “เพลงบอก” ซึ่งแต่ก่อนใช้เป็นการบอกถึงเรื่องราวของกำหนดวันสำคัญทางศาสนา หรือทางประเพณีนิยม เช่น วันสงกรานต์ เป็นต้น ที่แสดงถึงสภาพสังคมซึ่งจับกลุ่มกันอยู่เป็นกลุ่ม ๆ คนเป็นเจ้าของทเจ้ากลอนจะเป็นผู้บอกกล่าวด้วยเพลงที่ใช้ภาษาและถ้อยคำที่ไพเราะ แสดงถึงเอกลักษณ์ อย่างหนึ่งของภาคใต้ที่ผู้บอกกล่าวต้องเป็นผู้มีความสามารถเฉพาะตัว เพราะคนเจ้าบทเจ้ากลอนนั้น จะต้องมีความรู้รอบตัว โดยเฉพาะหลักธรรมของศาสนา เพราะนอกจากจะบอกกล่าวกำหนดการต่าง ๆ แล้ว ยังมีกรรพำพรรณนาถึงธรรมะอันเป็นปัจจัยในการดำเนินชีวิตอีกด้วย จากนั้นก็อาจเป็นคำอวยพร ให้ผู้ฟังประสบ แต่ความสุขความเจริญ (<http://www.sites.google.com> เข้าถึง 7 เมษายน 2554)

วัฒนธรรมและประเพณีภาคใต้

วัฒนธรรมและประเพณีภาคใต้ เป็นสิ่งที่ชาวภาคใต้ได้ถือปฏิบัติติดต่อกันมายาวนานหลายชั่วอายุคน และยังคงถือเป็นวัฒนธรรมและประเพณีที่ชาวภาคใต้ยังคงสืบทอดอย่างต่อเนื่องยาวนาน ดังนี้

การชักพระ ประเพณีชักพระเป็นประเพณีท้องถิ่นของชาวใต้ ซึ่งเป็นประเพณีทำบุญในวันออกพรรษา ซึ่งตรงกับวันแรม 1 ค่ำเดือน 11 โดยพุทธศาสนิกชนพร้อมใจกันนำอาราธนาพระพุทธรูปขึ้นประดิษฐานบนบุษบกที่วางอยู่เหนือเรือ รถ หรือล้อเลื่อนที่ชาวบ้านเรียกว่า “พนมพระ” แล้วแห่แหนชักลากไปตามถนนหนทางหรือในลำน้ำ แล้วแต่สภาพภูมิประเทศจะเหมาะสม ซึ่งชาวใต้ตั้งแต่จังหวัดชุมพรลงมาหลายจังหวัดจะมีประเพณีนี้ ประเพณีลากพระของชาวใต้มีมาแต่โบราณ และก่อให้เกิดวัฒนธรรมอื่นๆ สืบเนื่องหลายอย่าง เช่น ประเพณีการแข่งขันเรือพาย การประชันโพนหรือแข่งโพน กีฬาซัดต๋ม การทำต๋มย่าง การเล่นเพลงเรือ เป็นต้น นอกจากนี้ประเพณีชักพระยังก่อให้เกิดการรวมกลุ่มกันทำคุณงามความดี ก่อให้เกิดความสามัคคีธรรมของหมู่คณะ นำความสุขสงบมาให้สังคม

ประเพณีชักพระเป็นประเพณีพราหมณ์ ศาสนิกชนและพระพุทธศาสนิกชนปฏิบัติสืบทอดกันมาสันนิษฐานว่าประเพณีนี้เกิดขึ้นครั้งแรกในประเทศอินเดีย ที่นิยมเอาเทวรูปออกแห่ในโอกาสต่าง ๆ ต่อมาพุทธศาสนิกชนได้นำเอาคติความเชื่อดังกล่าวมาปรับปรุงให้สอดคล้องกับความเชื่อทางพุทธศาสนา ประเพณีชักพระเล่ากันเป็นเชิงพุทธตำนานว่า หลังจากพระพุทธองค์ทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ปราบเดียรถีย์ ณ ป่ามะม่วง กรุงสาวัตถี แล้วได้ไปจำพรรษา ณ ดาวดึงส์เพื่อโปรดพุทธมารดา ซึ่งขณะนั้นทรงจุติเป็นมหายาเยท สถิตอยู่ ณ คูศิตเทพพิภพตลอดพรรษา พระพุทธองค์ทรงประกาศพระคุณของมารดาแก่เทวสมาคมและแสดงพระอภิธรรมโปรดพุทธมารดา 7 คัมภีร์ จนพระมหายาเยทเทพและเทพดาในเทวสมาคมบรรลุนิเวศน์นิมิตถึถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 อันเป็นวันสุดท้ายของพรรษา พระพุทธองค์ได้เสด็จกลับมนุษยโลกทางบันไดทิพย์ที่พระอินทร์นิมิตถวาย บันไดนี้ทอดจากภูเขาลิเนนุราชที่ตั้งสวรรค์ชั้นดุสิตมายังประตูนครสังกัสสะ ประกอบด้วยบันไดทอง บันไดเงิน

และบันไดแก้ว บันไดทองนั้นสำหรับเทพยดา มาส่งเสด็จอยู่เบื้องขวาของพระพุทธองค์ บันไดเงิน สำหรับพราหมณ์มาส่งเสด็จอยู่เบื้องซ้ายของพระพุทธองค์ และบันไดแก้วสำหรับพระพุทธองค์อยู่ตรงกลาง เมื่อพระพุทธองค์เสด็จมาถึงประตูนครสังกัสสะตอนเช้าตรู่ของวันแรม 1 ค่ำเดือน 11 ซึ่งเป็นวันออกพรรษานั้น พุทธศาสนิกชนที่ทราบกำหนดการเสด็จกลับของพระพุทธองค์จากพระโมคคัลลาน ได้มารอรับเสด็จอย่างเนืองแน่นพร้อมกับเตรียมภัตตาหารไปถวายด้วย แต่เนื่องจากพุทธศาสนิกชนที่มารอรับเสด็จมีเป็นจำนวนมาก จึงไม่สามารถจะเข้าไปถวายภัตตาหารถึงพระพุทธองค์ได้ทั่วทุกคน จึงจำเป็นต้องเอาภัตตาหารห่อใบไม้ส่งต่อ ๆ กันเข้าไปถวาย ส่วนคนที่อยู่ไกลออกไปมาก ๆ จะส่งต่อ ๆ กันก็ไม่ทันใจจึงใช้วิธีห่อภัตตาหารด้วยใบไม้โยนไปบ้าง ปาบ้าง เข้าไปถวายเป็นที่ไกลหัด โดยถือว่าเป็นการถวายที่ตั้งใจด้วยความบริสุทธิ์ ด้วยแรงอธิษฐานและอุทิศส่วนกุศลให้พระพุทธองค์ ภัตตาหารเหล่านั้นไปตกในบาตรของพระพุทธองค์ทั้งสิ้น เหตุนี้จึงเกิดประเพณี “ห่อต้ม” “ห่อปัด” ขึ้น เพื่อเป็นการแสดงถึงความปิติยินดีที่พระพุทธองค์เสด็จกลับจากดาวดึงส์ พุทธศาสนิกชนได้อันเชิญพระพุทธองค์ขึ้นประทับบนบุษบกที่เตรียมไว้ แล้วแห่แหนกันไปยังที่ประทับของพระพุทธองค์ ครั้นเลยพุทธกาลมาแล้วและมีพระพุทธรูปขึ้น พุทธศาสนิกชนจึงนำเอาพระพุทธรูปยกแห่แหนสมมติแทนพระพุทธองค์

ภาพ 1 ภาพแสดงประเพณีการชักพระ

ที่มา : <http://www.google.com> (ประเพณีการชักพระ) เข้าถึง 9 กุมภาพันธ์ 2554

การทำบุญวันสารทเดือนสิบ หรือ ภาคกลางเรียกว่า “ตักบาตรเทโว” เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรดาญาติและเพื่อนที่ล่วงลับไปแล้ว จะชุมนุมตักบาตรกันปีละ 2 ครั้ง ในวันแรม 1 ค่ำ กับ วันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 ซึ่งเป็นความเชื่อของพุทธศาสนิกชนชาวนครศรีธรรมราช ที่เชื่อกันว่าบรรพบุรุษ

อันได้แก่ ปู่ย่า ตายาย และญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว หากทำความชั่วจะตกนรกกลายเป็นเปรต ต้องทนทุกข์ทรมานในอเวจี ต้องอาศัยผลบุญที่ลูกหลานอุทิศส่วนกุศลให้แต่ละปีมายังชีพ ดังนั้นในวันแรม 1 ค่ำเดือนสิบ คนบาปทั้งหลายที่เรียกว่าเปรตจึงถูกปล่อยตัวกลับมายังโลกมนุษย์ เพื่อมาขอส่วนบุญจากลูกหลานญาติพี่น้อง และจะกลับไปนรกเพื่อชดใช้กรรมตามเดิมในวันแรม 15 ค่ำเดือนสิบ จนกว่าจะหมดเวรหมดกรรมต่อไป ในโอกาสนี้เองลูกหลานและผู้ยังมีชีวิตอยู่จึงนำอาหารไปทำบุญที่วัด เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว เป็นการแสดงความกตัญญูทดเวทิต

ภาพ 2 ภาพแสดงประเพณีการทำบุญวันสารทเดือนสิบ

ที่มา : <http://www.google.com> (การทำบุญวันสารทเดือนสิบ) เข้าถึง 9 กุมภาพันธ์ 2554

มหรสพพื้นเมืองที่นิยมกันมาก คือ หนังตะลุง การแสดงหนังตะลุงจัดให้มีขึ้นในโอกาสต่าง ๆ ได้แก่ งานรื่นเริง งานอุปสมบท งานมงคลสมรสหรืองานในเทศกาลต่าง ๆ ตลอดจนงานศพ บางครั้งจัดแสดงกลางแจ้งเพื่อเก็บค่าดู หนังตะลุงบางโรงมีชื่อเสียงมากเพราะสามารถขับกลอนได้ไพเราะคล่องจองและคล่องแคล่ว มีวาทศิลป์ในการเจรจา มีคำคมและตลกขบขันจนเมื่อมีแสงแดดไม่เห็นตัวหนังแล้วจึงเลิกแสดง

หนังตะลุง คือ ศิลปะการแสดงประจำท้องถิ่นอย่างหนึ่งของชาวไทย เป็นการเล่าเรื่องราวที่ผูกร้อยเป็นนิยาย ดำเนินเรื่องด้วยบทร้อยกรองที่ขับร้องเป็นสำเนียงท้องถิ่น หรือที่เรียกกันว่าการ "ว่าบท" มีบทสนทนาแทรกเป็นระยะ และใช้การแสดงเงาบนจอผ้าเป็นสิ่งดึงดูดสายตาของผู้ชม ซึ่งการว่าบท การสนทนา และการแสดงเงา นี้ นายหนังตะลุงเป็นคนแสดงเองทั้งหมด หนังตะลุงเป็นมหรสพที่นิยมแพร่หลายอย่างยิ่งมาเป็นเวลานาน โดยเฉพาะในยุคสมัยก่อนที่จะมีไฟฟ้าใช้กัน

ทั่วถึงทุกหมู่บ้านอย่างในปัจจุบัน หนังตะลุงแสดงได้ทั้งในงานบุญและงานศพ ดังนั้นงานวัด งานศพ หรืองานเฉลิมฉลองที่สำคัญจึงมักมีหนังตะลุงมาแสดงให้ชมด้วยเสมอ

ภาพ 3 ภาพแสดงการเล่นหนังตะลุง

ที่มา : <http://www.google.com> (การแสดงหนังตะลุง) เข้าถึง 9 กุมภาพันธ์ 2554

มโนราห์ การเล่นมโนราห์ เป็นการแสดงใช้คนจริงทั้งชายและหญิงเป็นตัวพระตัวนาง มีตัวตลก ลูกคู่ มีเครื่องดนตรีประกอบเช่นเดียวกับหนังตะลุง สิ่งสำคัญในการแสดงอยู่ที่บทรำรำ ต้องมีลีลาเข้ากับจังหวะดนตรี โนรา หรือมโนราห์ เป็นการละเล่นพื้นเมืองที่สืบทอดกันมาช้านานและนิยมกันอย่างแพร่หลายในภาคใต้ เป็นการละเล่นที่มีทั้งการร้อง การรำ เล่นเป็นเรื่อง และบางโอกาสแสดงตามคติความเชื่อที่เป็นพิธีกรรม โนรา เป็นศิลปะพื้นเมืองภาคใต้เรียกว่า โนรา แต่คำว่า มโนราห์ หรือมโนห์รา (เป็นภาษาบาลี หมายถึง นางในวรรณคดี) นั้น เป็นคำที่เกิดขึ้นมาเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยการนำเอาเรื่อง พระสุชน-มโนราห์ มาแสดงเป็นละครชาตรี จึงมีคำเรียกว่า มโนราห์ ส่วนกำเนิดของโนรานั้นสันนิษฐานกันว่าได้รับอิทธิพลจากการรำรำของอินเดียโบราณก่อนสมัยศรีวิชัย ที่มาจากพ่อค้า ชาวอินเดีย สังกัดได้จากเครื่องดนตรีที่เรียกว่า เบ็ญจสังคีตซึ่งประกอบด้วย โหม่ง ฉิ่ง ทับ กลอง ปี่ใน ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีโนรา และท่ารำของโนราอีกหลายท่าที่ละม้ายคล้ายคลึงกับการรำรำของทางอินเดีย และเริ่มมีโนราเป็นกิจจะลักษณะขึ้นเมื่อประมาณปีพุทธศักราชที่ 1820 ซึ่งตรงกับสมัยสุโขทัยตอนต้น

เชื่อกันว่าโนราเกิดขึ้นครั้งแรกที่หัวเมืองพัทลุง ปัจจุบันคือ ตำบลบางแก้ว จังหวัดพัทลุง แล้วแพร่ขยายไปยังหัวเมืองอื่น ๆ ของภาคใต้จนไปถึงภาคกลาง กลายเป็นละครชาตรี และมีตำนาน

เล่ากันว่า เจ้าเมืองพัทลุงมีชื่อว่า พระยาสายฟ้าฟาด มีลูกสาวที่ชื่อศรีมาลา ซึ่งมีความสามารถในการรำรำมาก ได้เกิดตั้งครรภ์โดยที่ยังไม่ได้แต่งงาน เชื่อกันว่าท้องกับเทวดา พระยาสายฟ้าฟาดเห็นดังนั้นก็โกรธมาก สั่งให้นางศรีมาลาไปลอยแพในทะเล (คือ ทะเลสาบสงขลา) และแพได้ไปติดที่เกาะใหญ่ นางศรีมาลาก็ได้ให้กำเนิดลูกชายโดยตั้งชื่อว่า เทพสิงหล ซึ่งมีนัยความว่าลูกของเทวดา นางศรีมาลาได้ฝึกให้เทพสิงหลฝึกรำรำ ซึ่งเทพสิงหลก็สามารถรำรำได้สวยงามมาก จนมีชื่อเสียงมาก รู้ไปถึงหูพระยาสายฟ้าฟาด ซึ่งพระยาสายฟ้าฟาดก็ยังไม่รู้ว่าเป็นหลานตัวเอง ก็ได้เชิญไปรำในราชสำนัก ฝ่ายนางศรีมาลานั้นก็น้อยเนื้อต่ำใจเมื่อครั้งที่ถูกลอยแพ ก็บอกกับคนที่มาติดต่อกว่า โнораคนนี้จะไปรำได้แต่ต้องปูผ้าขาวตั้งเตรียมฝั่งที่ลงจากเรือไปจนถึงตำหนัก พระยาสายฟ้าฟาดก็ตอบตกลง ดังนั้น เทพสิงหลจึงไปรำในราชสำนัก เทพสิงหลรำได้สวยงามมากจนพระยาสายฟ้าฟาดก็ตกตะลึงในความสวยงาม จึงถอดเครื่องทรงที่ทรงอยู่ให้กับเทพสิงหลแล้วบอกว่า “เครื่องแต่งกายกษัตริย์ชุดนี้มอบให้เป็นเครื่องแต่งกายของโนรานับแต่นี้เป็นต้นไป” เทพสิงหลจึงบอกว่าแท้จริงแล้วเป็นหลานของพระยาสายฟ้าฟาด พระยาสายฟ้าฟาดจึงรับ โнора ไว้ในราชสำนักและให้สิทธิแต่งกายเหมือนกษัตริย์ทุกประการ

ภาพ 4 ภาพการแสดงมโนราห์

ที่มา : <http://www.google.com> (การแสดงมโนราห์) เข้าถึง 9 กุมภาพันธ์ 2554

ลิเกมหาชาติทรงเครื่อง เป็นการประยุกต์มาจากลิเกทั่ว ๆ ไป แสดงลิเกประกอบการเทศน์มหาชาติทรงเครื่องในเรื่อง พระเวสสันดรชาดก ซึ่งมีกัณฑ์เทศน์ 13 กัณฑ์ ซึ่งลิเกมหาชาติทรงเครื่องจะแสดงสลับกับพระที่ทำการเทศนามหาชาติเป็นช่วง ๆ ประมาณครั้งละ 3 – 4 กัณฑ์ เพื่อเป็นการ

เปลี่ยนบรรยากาศในการฟังเทศน์มาชมลิเก เพื่อความบันเทิงและสร้างแรงบันดาลใจในการฟังเทศนา
มหาชาติทรงเครื่อง

ภาพ 5 ภาพการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง

ที่มา : โดยนางสาวอรอนงค์ ประทุมมณี วันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2553

ฉะนั้น วัฒนธรรมและประเพณีของภาคใต้ดังกล่าวข้างต้น อันได้แก่ ประเพณีชักพระ การทำบุญวันสารทเดือนสิบ และมหรสพในภาคใต้ก็มี หนึ่งตระกูล มโนราห์ เป็นสิ่งที่มีคุณค่าและมีการสืบทอดมาอย่างยาวนาน และยังคงมีการสืบทอดกันอย่างต่อเนื่องต่อไป แต่ลิเกมหาชาติทรงเครื่อง ที่เป็นการแสดงชนิดหนึ่งในภาคใต้ที่นับวันจะสูญหายไปจากวัฒนธรรมประเพณี ของภาคใต้ ทั้ง ๆ ที่ลิเกมหาชาติทรงเครื่องเป็นมหรสพที่ควรค่าแก่การส่งเสริม และอนุรักษ์ไว้ให้อยู่คู่กับสังคมไทย ภาคใต้ต่อไปได้

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าลักษณะทั่วไปทางสังคมและวัฒนธรรมไทยภาคใต้จะเป็นเช่นไร การละเล่นพื้นเมืองต่าง ๆ ที่มีอยู่ในบริบทของวัฒนธรรมไทยภาคใต้ ก็ยังเป็นสิ่งบันเทิงที่สร้างแรงบันดาลใจให้แก่ผู้ชมอย่างสม่ำเสมอ ลิเกมหาชาติทรงเครื่องก็เป็นสิ่งบันเทิงชนิดหนึ่งที่ทำให้ความบันเทิงแก่ผู้ชมเช่นเดียวกับมหรสพอื่นๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น การแสดงต่าง ๆ ของชาวภาคใต้ ล้วนแล้วแต่มีความหลากหลาย ทั้งที่เป็นแบบของไทยมาแต่เดิม แบบที่ได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศ และแบบที่ได้รับโดยตรงจากต่างประเทศ หรือเป็นแบบเดียวกับต่างประเทศ กล่าวคือ แบบที่เป็นของไทยเดิม มีการสืบค้นคว้าหาประวัติที่มาของนาฏศิลป์และการแสดงของภาคใต้ ปราภฏ หลักฐาน และจากการสันนิษฐานหลายกระแส กล่าวคือ นาฏศิลป์บางประเภทนั้นชาวภาคใต้ได้รับมาจาก

ภาคกลางสมัยอยุธยา หรือเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึก บรรดาศิลปินนักแสดงทั้งหลายก็อพยพหนีภัยสงครามลงมาอยู่ภาคใต้ ได้นำเอาวิชาความรู้ทางนาฏศิลป์มาเผยแพร่สู่ภาคใต้ด้วย เช่น การเล่นละครที่เรียกกันว่า “ชาตรี” เป็นต้น และบางกระแสก็ว่าเป็น การคิดสร้างสรรค์ที่มีอยู่เป็นแบบฉบับดั้งเดิมของชาวภาคใต้มานานแล้ว ไม่ได้ลอกเลียนแบบหรือได้รับมาจากที่อื่น ในทางตรงข้ามที่อื่นอาจเป็นผู้ที่นำไปจากภาคใต้ การแสดงที่เป็นการเล่นพื้นเมืองจะเห็นได้จากการที่จัดขึ้นเพื่อเป็นพุทธบูชา หรือจัดขึ้นในงานบุญงานกุศลอันเนื่องมาแต่พระพุทธศาสนา เช่น หนังตะลุง มโนราห์ เพลงบอก ฆะโย่ง ลีเกป่า และลีเกฮูลู เป็นต้น ส่วนลีเกมหาชาติทรงเครื่องก็เป็นการแสดงอีกชนิดหนึ่งของชาวภาคใต้ที่กำลังจะสูญหายไปจากวัฒนธรรมการแสดงของภาคใต้ ซึ่งลีเกมหาชาติทรงเครื่องเป็นการแสดงแบบลีเกพื้นเมืองในเรื่องมหาวงศ์สันดรชาดก การเทศน์ของพระเพียงอย่างเดียวนั้นทำให้ผู้ชมไม่สามารถเห็นถึงบทบาทของตัวละครที่พระได้กล่าวถึง ดังนั้นจึงมีการแสดงลีเกสลับกับการเทศน์เพื่อให้ความบันเทิงแก่ผู้ชม อีกทั้งยังเป็นการสร้างความสนใจของผู้ชมด้วยสิ่งบันเทิงพร้อมกับฟังธรรมไปด้วย การเล่นแบบนี้อาจจะมีดนตรีประกอบก็ได้ หรือจะใช้ในการด้นกลอนสดดำเนินเรื่องตลอดก็ได้ การแทรกบทตลกทำให้การชมลีเกมหาชาติทรงเครื่องมีอรรถรสมากขึ้นและผู้ชมสามารถติดตามชมการแสดงลีเกได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งการแสดงนั้นก็ยังรักษารูปแบบและแนวทางที่จะโน้มน้าวผู้คนให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธามั่นคงขึ้น

ประวัติและวิวัฒนาการของลีเกมหาชาติทรงเครื่อง

ลีเกมหาชาติทรงเครื่องเป็นวัฒนธรรมประเพณีของชาวภาคใต้ และเป็นประเพณีที่มีความเป็นเอกลักษณ์และแตกต่างจากวัฒนธรรมประเพณีอื่นๆ ของชาวภาคใต้ที่นับวันจะสูญหาย เนื่องจากการเกิดข้อจำกัดในหลายด้าน ดังเช่น การแสดงที่ผูกโยงอยู่กับการเทศน์มหาชาติ การสืบทอดการเล่นลีเกมหาชาติทรงเครื่องภายในตระกูลเครือญาติกันเอง เป็นต้น ที่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ลีเกมหาชาติทรงเครื่องขาดการสืบทอดอย่างต่อเนื่อง ดังเช่น วัฒนธรรมประเพณีอื่น ๆ ของชาวภาคใต้ เป็นต้น

ดังนั้น การวิจัยนี้จึงศึกษาลีเกมหาชาติทรงเครื่องในบริบทวัฒนธรรมไทยภาคใต้ ทั้งการศึกษาประวัติลีเกมหาชาติทรงเครื่อง วิวัฒนาการลีเกมหาชาติทรงเครื่อง ลีเกมหาชาติทรงเครื่องในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมภาคใต้ สภาพปัญหาของลีเกมหาชาติทรงเครื่องในปัจจุบัน และแนวทางการส่งเสริมลีเกมหาชาติทรงเครื่อง

1. ประวัติลีเกมหาชาติทรงเครื่อง

การศึกษาประวัติลีเกมหาชาติทรงเครื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พบว่า มหาชาติทรงเครื่องเป็นการเทศน์มหาชาติแบบหนึ่งโดยการนำการเล่นของชาวบ้านมาแสดงบทบาทประกอบการเทศน์

ซึ่งการเทศน์มหาชาติบางโอกาสจะเลือกเทศน์เพียงบางกัณฑ์เท่านั้น เนื่องจากมีเวลาน้อย แต่บางโอกาสสามารถเทศน์ครบทั้ง 13 กัณฑ์ โดยใช้เวลาในการเทศน์ประมาณ 2–3 วัน โดยแบ่งการเทศน์ออกเป็นระยะ ๆ และมีผู้ที่เลื่อมใสศรัทธามาฟังการเทศน์มากมาย เพราะต่างก็เชื่อกันว่า การฟังเทศน์มหาชาตินั้นเป็นการได้รับบุญกุศลเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตามการฟังเทศน์มหาชาติที่มีการเทศน์และแทรกด้วยบทกลอน ซึ่งใช้เวลาในการเทศน์นานมาก และอีกประการหนึ่งคือผู้ฟังเทศน์ไม่เห็นถึงบทบาทของตัวละครที่พระเทศน์ จึงได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการเทศน์มหาชาติ มาเป็นการเทศน์มหาชาติทรงเครื่อง ซึ่งการเทศน์มหาชาติทรงเครื่องนั้น เป็นการเทศน์โดยพระนักเทศน์ที่มีความชำนาญในการเทศน์มหาชาติทรงเครื่อง ซึ่งมีด้วยกันหลายรูป แต่ละรูปมีความชำนาญในการเทศน์ไม่เหมือนกัน บางรูปมีความชำนาญในการเทศน์เฉพาะบางกัณฑ์ แต่บางรูปมีความชำนาญสามารถเทศน์ได้ทั้ง 13 กัณฑ์ นอกจากนี้ยังมีการแสดงของลิเกสลับกับพระเทศน์ เพื่อเป็นการเพิ่มบรรยากาศการฟังเทศน์มหาชาติของชาวบ้าน ด้วยการฟังเทศน์ไปพร้อม ๆ กับการชมการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง ซึ่งการแสดงของลิเกมหาชาติทรงเครื่องนี้ เป็นการบรรยายตัวละครในเรื่องที่พระเทศน์ออกมาในรูปของการแสดง เพื่อให้ผู้ชมได้เห็นถึงบทบาทของตัวละครแต่ละตัว หลังจากที่ได้นั่งฟังเทศน์มาเป็นเวลานาน

นอกจากนี้ในบางโอกาสการเทศน์มหาชาติแม้ว่าจะไม่มีลิเกแสดงประกอบ แต่จะมีนักแสดงที่มีความชำนาญในการแสดงมาแสดงประกอบกับการเทศน์ของพระเพียงบางกัณฑ์เท่านั้น ซึ่งส่วนมากนักแสดงดังกล่าวเลือกแสดงกัณฑ์ที่ 8 คือ กัณฑ์กุมารแสดงประกอบกับการเทศน์ ซึ่งกัณฑ์กุมารนี้เป็นกัณฑ์ที่ซุชกไปขอกัณฑ์หาชาติ ซึ่งเป็นโอรสและธิดาของพระเวสสันดรกับ พระนางมัทรีไปเป็นทาสรับใช้ กุมารทั้งสองไม่ยอมไปด้วย ซุชกจึงเขียนติเพื่อให้กลัวจะได้ไม่แข็งกร้าวในภายหลัง บทบาทของกัณฑ์กุมารนี้ผู้แสดงมักนำมาแสดงให้ผู้ชมได้ชมกันในบางโอกาส เนื่องจากเป็นกัณฑ์ที่ผู้ชมชื่นชอบ ส่วนสถานที่ที่นิยมใช้ในการแสดงนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นในวิหารวัด โดยมีการจัดฉากและอุปกรณ์ตามเรื่องราวที่ต้องแสดงพร้อมทั้งมีดนตรี ซึ่งประกอบด้วย ระนาดเอก ฉิ่ง กลอง ปี่ ฉิ่ง ฉาบ เป็นต้น บรรเลงประกอบการแสดง ซึ่งเครื่องดนตรีดังกล่าวเป็นสิ่งจูงใจให้ผู้ฟังมาฟังเทศน์มหาชาติ และชมการแสดงของลิเกมหาชาติทรงเครื่องดังกล่าวอีกด้วย

เมื่อถึงกำหนดวันเทศน์มหาชาติ ชาวบ้านจะมาพร้อมกันพร้อมกับนำอาหารมาถวายพระและจัดทำอาหารเลี้ยงผู้คนที่มาในงาน หลังจากพระฉันอาหารเพลเสร็จ การเทศน์มหาชาติทรงเครื่องก็เริ่มต้นขึ้น ซึ่งการเทศน์นั้นก็มีลักษณะเหมือนการเทศน์ธรรมคา กล่าวคือ มีการอาราธนาศีล มีการให้ศีล พระนักเทศน์จะเริ่มเทศน์ตามลำดับกัณฑ์ การเทศน์ที่เป็นการเทศน์ติดต่อกันหลายกัณฑ์ จะมีการสลับกันเทศน์หลายรูป พร้อมทั้งมีการพักหยุดเป็นระยะ ๆ เพื่อเป็นการผ่อนคลายทั้งพระที่เทศน์และชาวบ้านผู้ฟังเทศน์ด้วย สำหรับการจัดผู้แสดงเพื่อแสดงประกอบการเทศน์นั้น จะมีการ

พิจารณาให้เหมาะสมกับบุคลิกลักษณะของพระแต่ละรูปด้วย กล่าวคือ หากพระนักเทศน์ที่มีกระแสเสียงเล็กก็มักเทศน์กัณฑ์ที่มีตัวละครเป็นสตรีหรือแสดงถึงความ โศกเศร้า เช่น กัณฑ์มัทรี ทานกัณฑ์ เป็นต้น หากพระนักเทศน์ที่มีกระแสเสียงใหญ่ทู้ก็มักเทศน์ในกัณฑ์ที่แสดงถึงความโหดเหี้ยมของตัวละคร เช่น กัณฑ์ชุก เป็นต้น การจัดพระนักเทศน์นอกจากจะให้ความเหมาะสมเกี่ยวกับเรื่องเสียงแล้ว ยังเกี่ยวกับหน้าตาทำทางด้วย ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการจัดพระนักเทศน์ของแต่ละกัณฑ์นับว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการเทศน์มหาชาติทรงเครื่อง นอกจากการพิจารณาจัดตัวแสดงให้เหมาะสมกับบุคลิกทำทางและน้ำเสียงแล้ว ทำนองที่ใช้เทศน์ก็ยังคงรูปแบบที่เหมาะสมในแต่ละกัณฑ์ กล่าวคือ ทำนองที่ใช้เทศน์มีผสมกันทั้งใช้ภาษาธรรมดา และทำนองแหล่จากบทร่ายในแต่ละกัณฑ์ และเมื่อเทศน์จบไปกัณฑ์หนึ่ง ๆ ก็จะมีดนตรีบรรเลงส่งท้าย และเป็นดนตรีนำที่จะต่อด้วยการแสดงบทบาทสมมติเป็นการทบทวนเนื้อหาสาระโดยศิลปินหรือผู้ร่วมแสดง การแสดงบทบาทนี้เลือกแสดงเพียงบางตอนและเพียงบางกัณฑ์ที่เป็นจุดเด่น ตัวอย่างเช่น ตอนนางมัทรีไปเก็บผลไม่มีเทวดาแปลงเป็นเสือโคร่ง เสือดาว และเสือดวมียกอยขวางทางไว้ เพื่อไม่ให้กลับไปหาลูกได้ทันเวลา ตอนชุกขอกัณฑ์มหาชาติจากพระเวสสันดร เป็นต้น

จากที่กล่าวมา การเทศน์มหาชาติทรงเครื่องที่เป็นการแสดงประกอบการเทศน์มหาชาติ เป็นการสร้างสรรค์บรรยากาศการเทศน์มหาชาติประกอบพิธีกรรมทางศาสนา พร้อมทั้งมีการจัด ผู้แสดง และการแสดงให้เหมาะสมกับบุคลิกทำทางและน้ำเสียงของพระนักเทศน์ในแต่ละกัณฑ์ นอกเหนือจากที่กล่าวมานี้แล้ว การเทศน์มหาชาติที่ต่อเนื่องกันนี้ หากมีรูปแบบการเทศน์และการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องแล้ว ขั้นตอนของการเทศน์นั้นมักจะมีรูปแบบและทำให้ผู้ฟังเกิดความศรัทธาทำบุญตามความซาบซึ้งของการได้ฟังเทศน์มหาชาติ โดยการเทศน์มหาชาติทรงเครื่องที่มักจะจัดแสดงนั้น มักมีรูปแบบที่มีลักษณะเฉพาะ 2 ประการ คือ การเริ่มต้นเทศน์ต่อไป เมื่อขึ้นวันใหม่ที่ต่อจากวันก่อน จะไม่มีการอาราธนาศีล การให้ศีลอีก จัดทำเพียงครั้งเดียว คือ ในวันเริ่มแรกเท่านั้น อีกประการหนึ่ง เมื่อมีการเทศน์หรือการแสดงบทที่เร้ากินใจ เกิดความซาบซึ้ง ผู้ฟังก็จะเอาเงินของตนใส่ลงในบาตรที่วางอยู่ใกล้กับกัณฑ์เทศน์ตามศรัทธา เป็นการทำบุญเพิ่มเติมจากที่ได้ทำไว้แล้วตั้งแต่แรก บางคนเกิดซาบซึ้งกินใจในวันหนึ่ง ๆ หลายครั้งก็เอาเงินใส่บาตรหลายครั้ง แต่ละครั้งมาน้อยแล้วแต่ความซาบซึ้งและศรัทธาของแต่ละคน ความซาบซึ้งในการฟังและการดูของกลุ่มชนที่มาพร้อมฟังและดูย่อมเป็นอารมณ์ร่วม พอมีใครสักคนหนึ่งนำเงินไปใส่บาตรคนอื่นก็มักทำตามเอาอย่าง ดังนั้นการไปฟังเทศน์มหาชาติทรงเครื่องของพุทธศาสนิกชนในอดีต จึงต้องเตรียมเงินไปเป็นจำนวนไม่น้อยเพื่อร่วมทำบุญในกรณีนี้ จากสภาพทางสังคมในปัจจุบันทำให้ไม่ค่อยมีการจัดเทศน์มหาชาติทรงเครื่องกันแล้ว เนื่องจากการเทศน์มหาชาติทรงเครื่องนั้นต้องใช้เวลานานแต่ละครั้งเป็นจำนวนหลายวัน ที่มีอยู่

บ้างก็เพียงการเทศน์มหาชาติธรรมดา จึงทำให้ปัจจุบันการเทศน์มหาชาติทรงเครื่องหรือการแสดง
 ลิเกมหาชาติทรงเครื่อง แม้แต่เพียงชื่อมหาชาติก็เกือบไม่ได้ยินและไม่รู้จัก

ลิเกพื้นบ้านภาคใต้ ที่เรียกกันว่า “ลิเกมหาชาติทรงเครื่อง” นั้นไม่มีใครทราบว่าถือกำเนิด
 มาตั้งแต่เมื่อไร มีเพียงคนเฒ่าคนแก่ที่เกี่ยวข้องกับลิเกมหาชาติทรงเครื่องเล่าให้ฟังว่า แต่เดิมลิเก
 ไม่ได้มีในภาคใต้ ลิเกต้องได้มาจากจังหวัดเพชรบุรี โดยหัวหน้าวงอาจารย์ใหญ่ที่เรียกกันว่า ลิเก
 แม่พรหม ซึ่งเป็นลิเกต้นฉบับ และได้กำเนิดเกิดขึ้นในภาคใต้โดยแสดงครั้งแรก ณ ที่ตั้งหลุมฝังศพ
 ท่านสุลต่าน สุไลมาน เนื่องจากลิเกไม่ได้เป็นของไทย เดิมเป็นของอิสลามพัฒนาจากการสวด
 “คัจจิก” ภายหลังได้มาดัดแปลงเป็นลิเกมหาชาติทรงเครื่องซึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักได้
 กล่าวถึงที่มาของลิเกมหาชาติทรงเครื่องว่า เริ่มต้นจากการที่พระนักเทศน์ได้ดัดแปลงลิเกมาประกอบ
 การเทศน์มหาชาติ โดยเสริมบทที่เป็นภาษาบาลีให้แก่ตัวแสดงละครมหาชาติทรงเครื่อง พร้อมทั้ง
 ได้มีการปรับเปลี่ยนเสริมบทของตัวละครให้แต่ละตัวละครมีความเด่นชัดมากขึ้น สำหรับการฝึก
 การเล่นลิเกมหาชาติทรงเครื่องนั้นเริ่มต้นจากการฝึกสอนของลิเกแม่พรหมมีลูกศิษย์ คือ ลุงดำ ลุงแก้ว
 ลุงทึ่ง และอาจารย์แจ้ แสงอำไพ ซึ่งได้ทำการฝึกสอนที่บ้านของนายแจ้ ซึ่งอยู่ในหมู่บ้านโคกคราม
 หมู่ที่ 3 ตำบลบ้านใหม่ อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา โดยการฝึกสอนการรำ การร้องกลอน การ
 ด้นกลอน อิริยาบถและท่าทางต่าง ๆ ที่นักแสดงต้องกระทำตามบทละครที่ได้รับเพื่อแสดงลิเกมหาชาติ
 ทรงเครื่องได้อย่างเหมาะสม

การแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องนั้นจะแสดงในเรื่องพระเวสสันดรชาดก ซึ่งมีด้วยกันทั้งหมด
 13 กัณฑ์ลิเกก็จะแสดงบทบาทในแต่ละกัณฑ์จนครบทั้ง 13 กัณฑ์ สาเหตุที่ลิเกได้พัฒนาและดัดแปลง
 มาเป็นลิเกมหาชาติทรงเครื่อง เนื่องจากมีผู้ติดต่อลิเกไปแสดง ณ วัดราษฎร์บำรุง อำเภอรโนด
 จังหวัดสงขลา ลิเกมหาชาติทรงเครื่องจึงเกิดขึ้นและแสดงครั้งแรกที่วัดราษฎร์บำรุง เนื่องจากวัด
 ราษฎร์บำรุงได้มีการจัดงานเทศน์มหาชาติทรงเครื่อง แต่สมัยนั้นยังไม่มีพระนักเทศน์ มีแต่ฆราวาส
 ที่เป็นนักเทศน์ชื่อ ทิดเลิศ ซึ่งเป็นชาวนครศรีธรรมราชเป็นนักเทศน์ และมีการเทศน์ทั้งคาถาพัน
 บัณฑิตและบัณฑิต สำหรับการแสดงลิเกนั้นก็แสดงตามกัณฑ์ที่ทิดเลิศเทศน์ โดยมีนักแสดง
 ตามบทลิเกได้แก่ นายแก้วแสดงเป็นชูชก นายแถมแสดงเป็นผุสดี นายทึ่งแสดงเป็นพระเวสสันดร
 นายแจ้แสดงเป็นมัทรี และนายกรุงแสดงเป็นพระเจ้ากรุงสุย (บุคคลดังกล่าวได้เสียชีวิตหมดแล้ว)
 จะเห็นได้ว่านักแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องทุกคนจะเป็นผู้ชายล้วน เนื่องจากสมัยก่อนลิเกใช้ผู้แสดง
 เป็นผู้ชายล้วน ไม่มีผู้หญิงร่วมแสดงด้วย และหลังจากนั้นนายแจ้ได้มีการฝึกสอนผู้หญิงให้
 ร่วมแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องด้วย จึงเกิดการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องโดยชายจริงหญิงแท้
 ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

“...สมัยนั้นลิกได้เดินทางไปแสดงที่วัดห้วยราชโดยมีนายสนั่น เป็นชาลีและอาจารย์แฉ่งแสดงเป็นนางมัทรี ซึ่งต้องแต่งตัวเป็นผู้หญิง โดยมีนายล่องเป็นคนตีตะโพน ลิกแสดงเสร็จประมาณตีหนึ่ง ลิกเลิก แล้วเขาให้ไปนอนพักในโรงเรียน หลังจากนั้นอาจารย์แฉ่งก็ได้ออกไปหาลูกสาวซึ่งบวชช้อยู่ที่วัดห้วยราชนี้แหละ โดยที่ยังไม่ได้ล้างหน้าล้างตา ยังทาแป้งหน้าขาวอยู่เลยสมัยนั้นเขาใช้แป้งงูจินทาซึ่งคิดทนมมาก ต้องใช้น้ำมะนาวล้างถึงจะออกและในสมัยนั้นตำรวจขึ้นตีป่า (ปราบผู้ร้าย) อาจารย์แฉ่งเดินไปเจอตำรวจพอดีตำรวจเจออาจารย์แฉ่งเดินอยู่คนเดียวก็เลยถามว่า “มาจากไหน” อาจารย์แฉ่งตอบว่า “มาจากแสดงลิกที่วัดห้วยราช” ตำรวจไม่เชื่อก็คิดว่าเป็นผู้ร้ายหรือโจรที่ปลอมตัวมาเพื่อปล้น ตำรวจเลยจับตัวอาจารย์แฉ่งไปเพื่อจะนำตัวไปยังท่งเสีย ตำรวจพาไปหลายที่มาก จะยิงตรง โน้นข้างตรงนี้ข้างก็ไม่ได้ยิงสักที ผลสุดท้ายอาจารย์แฉ่งก็บอกว่า แกไม่ได้เป็นโจรปลอมตัวมาแกเป็นลิกจริง ๆ มีพยาน แล้วแกก็ให้ตำรวจพาไปที่โรงเรียนที่ลิกพักอาศัยอยู่ และที่โรงเรียนก็มีตำรวจศผู้กองคอยรักษาความปลอดภัยอยู่ด้วย พอไปถึงผู้กองท่านนั้นรู้จักอาจารย์แฉ่งก็จำได้ ตำรวจเลยถามผู้กอง นั้นว่า “อาจารย์แฉ่งเป็นลิกจริงมั๊ย” ผู้กองก็ตอบว่า “จริง” ผู้กองเลยเล่าให้ตำรวจฟังว่าลิกแสดงเรื่องเวสสันดรชาดก ตัวแสดงเป็นผู้ชายล้วนและต้องมีตัวแสดงที่ต้องแต่งตัวเป็นผู้หญิง ตำรวจเลยขอโทษที่เข้าใจผิดครึ่ง เข้าผู้ว่าราชการจังหวัดสงขลา ได้เดินทางไปทำบุญที่วัดนั้นด้วยและได้ทราบเรื่องราวเข้าก็เลยมีคำสั่งต่อไปให้ลิกมหาชาติทรงเครื่องแสดงเป็นชายจริงหญิงแท้ จะได้ไม่เข้าใจผิดกันอีก ลิกมหาชาติทรงเครื่อง จึงมีการแสดงแบบชายจริงหญิงแท้ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา จำไม่ได้ว่าปี พ.ศ. ไหน แต่ประมาณเกือบ 70 ปีมาแล้ว พอกลับจากเล่นลิกที่วัดห้วยราช อาจารย์แฉ่งก็เริ่มฝึกหัดผู้หญิงให้เล่นลิก โดยที่อาจารย์แฉ่งเป็นผู้สอนเองเพราะท่านเป็นคนรำสวยท่าทางดี ร้องกลอนก็ไพเราะ โดยสอนศิษย์มาประมาณ 80 คนได้ จนกระทั่งมาตกถึงรุ่นของนายสนั่น...”

นายสนั่น อภิวัชรณะ ผู้ให้สัมภาษณ์

สัมภาษณ์วันที่ 29 มีนาคม 2554

สืบเนื่องจากพุทธศาสนิกชนได้นับถือกันมาแต่โบราณว่า มหาเวสสันดรชาดกมีความสำคัญกว่าชาดกเรื่องอื่น ๆ เนื่องจากเป็นชาดกเกี่ยวกับชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้า ก่อนที่จะทรงบรรลु พระโพธิญาณและประสูติเป็นพระพุทธเจ้าในชาติต่อมา พระองค์ทรงบำเพ็ญพระบารมีครบถ้วน 10 ประการ จึงได้เรียกชาดกเรื่องนี้ว่า มหาชาติ ซึ่งการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง ได้แสดงในเรื่องเวสสันดรชาดกที่เรียกกันว่ามหาชาติทรงเครื่อง โดยแสดงสลับกับพระเทศน์เมื่อพระเทศน์จบลิเกก็แสดง ซึ่งมีทั้งหมด 13 กัณฑ์ และในแต่ละกัณฑ์มีสาระสำคัญของกัณฑ์ดังต่อไปนี้

- กัณฑ์ทศพร คือ เป็นลูกต้องทดแทนพระคุณ ทำบุญให้รู้จักอธิษฐาน รู้จักกาลเวลาที่จะให้ เข้าใจถึงที่จะขอ
- กัณฑ์หิมพาน คือ ผลของคำอธิษฐาน มองการไกล วิธีการให้ น้ำใจภรรยา
- กัณฑ์ทานกัณฑ์ คือ รู้จักแสดงความรัก รู้จักเหตุผลในการให้ทาน ให้หลักการเผชิญชีวิต ปลอดภัยปลุกกำลังใจ
- กัณฑ์วนปเวสน์ คือ ผลของการเป็นผู้เคยให้ โมตรจิตเป็นคนผิวยาคิดพึ่งพา หน้าที่เทวดารักษาคนดี
- กัณฑ์ชูชก คือ รู้จักหาทรัพย์สูงการ รู้จักการเก็บรักษาเงิน อย่างดำเนินชีวิตคิดทางถึงเป็นคนดีก็มีคนถากถาง
- กัณฑ์จุลพน คือ คนไร้การศึกษาเป็นเหยื่อไอชาของคนน้อยถล
- กัณฑ์มหาพน คือ คนดีตาถั่ว คนชั่วตาทิพย์
- กัณฑ์กุมาร คือ เป็นผู้นำต้องรู้จักทำนาย รู้จักการยกย้ายเบี่ยงบ้ายสถานการณ์ มั่นในทานการเสียดสละ ชนะความโกรธ เห็นประโยชน์ยาวไกล สร้างความเข้าใจกับผู้อื่น
- กัณฑ์มัทรี คือ ความรักความหวังของมารดา ความโศกโศกของการ พลัดพราก
- กัณฑ์สักกบรรพ คือ ความมั่นคงในการสร้างบารมี หน้าที่เทวดาชั้นผู้ใหญ่ ความในใจของพระโพธิสัตว์
- กัณฑ์มหาธาต คือ คนกตัญญูทศเวที ผีรักษา เทวดาคุ้มครอง ยามใจหม่นหมองต้องหาวิธีปลอบปลุกขวัญ
- กัณฑ์ถกษัตริย์ คือ ความดีใจอาจถึงสิ้นชีวา ฝนจากเทวดาปลุกชีพ
- กัณฑ์นครกัณฑ์ คือ ความเข้าใจกันดีมีแต่ความสุข บาปส่งผล กุศลส่งเสริม

ประวัติเรื่องพระเวสสันดรหรือพระพุทธเจ้านั้น เมื่อมีการจัดงานจะต้องมีการเทศนาคาถา พันบั้นต้นบั้นปลายก่อนครุทำพิธี ซึ่งวิธีจัดเครื่องบูชา มี มาก 1 พัน พลุ 1 พัน ธงเทียว 1 พัน รูป 1 พัน ดอกไม้ 1 พัน ด้ายพันปากโองน้ำมนต์ สำหรับใช้ในการเทศนามหาชาติทรงเครื่อง ซึ่ง

มหาดิทรงเครื่องจะต้องมีลิเกแสดงประกอบสลับกับพระเทศน์เสมอ จึงเรียกกันว่าลิเกมหาดิทรงเครื่อง

2. วิวัฒนาการของลิเกมหาดิทรงเครื่อง

ลิเกมหาดิทรงเครื่องที่ชาวบ้านหรือคนทั่วไปรู้จักกันดีบางคนอาจมองว่า ลิเกเป็นของโบราณเพราะมีแต่ผู้สูงอายุหรือคนเฒ่าคนแก่ที่นิยมชมชอบลิเกมหาดิทรงเครื่อง แต่หลายคนไม่อาจทราบได้ว่าลิเกมหาดิทรงเครื่องนั้นแฝงไปด้วยคุณธรรม สอดแทรกไปด้วยคำสอนของศาสนาและคติสอนใจ ไม่ว่าจะเป็นการร้อง การรำ และการแสดงออกในอิริยาบถต่าง ๆ ที่เป็นศิลปะการแสดงของภาคใต้แขนงหนึ่งด้วย ดังนั้นจากการศึกษาวิวัฒนาการของลิเกมหาดิทรงเครื่องในบริบทวัฒนธรรมไทยภาคใต้ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน พบว่า ในอดีตลิเกมหาดิทรงเครื่องเป็นการแสดงชนิดหนึ่งที่มีบทบาทอยู่ในสังคมและมีผู้ชมชื่นชอบเป็นอย่างมาก โดยแต่เดิมลิเกมหาดิทรงเครื่องแสดงสลับกับพระเทศน์กัณฑ์ต่อกัณฑ์ คือ พระเทศน์ 1 กัณฑ์ ลิเกก็แสดง 1 กัณฑ์ แต่เนื่องจากพระเทศน์แต่ละกัณฑ์ใช้เวลานานมาก ทำให้การแสดงสลับกันระหว่างพระเทศน์กับการแสดงของลิเกไม่จบทั้ง 13 กัณฑ์ เพราะหมดเวลาเสียก่อน อีกทั้งลิเกก็แสดงไปตามพระเทศน์โดยไม่รู้ว่านักแสดงตัวไหนเป็นอย่างไร แสดงไปตามที่พระเทศน์บรรยายว่า พระเวสสันดรแสดงบทบาทแบบไหน นางมัทรีต้องแสดงอย่างไร ตัวละครตัวไหนเป็นกัณฑ์หาชาติและตัวละครตัวอื่น ๆ เป็นต้น แต่ปัจจุบันลิเกมหาดิทรงเครื่อง ได้มีการปรับเปลี่ยนทั้งวิธีการเทศน์ของพระและการแสดงของลิเก คือพระเทศน์ครั้งละประมาณ 3-4 กัณฑ์ หลังจากนั้นลิเก ก็แสดงตามจำนวนกัณฑ์ที่พระเทศน์ โดยแบ่งเวลาการเทศน์ของพระนักเทศน์และการแสดงของลิเกเป็นช่วง ๆ อาทิเช่น พระเทศน์ตอนเช้า ลิเกก็แสดงตอนบ่าย และพระเทศน์ตอนเย็น ลิเกก็แสดงตอนค่ำ เป็นต้น การปรับเปลี่ยนนี้ทำให้การแสดงลิเกมหาดิทรงเครื่องนั้นมีความกระชับ ส่งผลให้ผู้ชมสามารถชมลิเกได้อย่างต่อเนื่องอีกด้วย

การรับงานแสดง

แต่แรก (อดีต) ลิเกมหาดิทรงเครื่องมีขันหมาก (งานแสดง) ประมาณเดือนละ 5-6 ขันหมาก แต่ปัจจุบันลิเกมหาดิทรงเครื่องมีงานแสดงปีละประมาณ 4-5 ครั้ง ซึ่งจะเห็นได้ว่างานแสดงมีจำนวนที่แตกต่างจากอดีตโดยสิ้นเชิง สาเหตุมาจากความนิยมชมชอบลิเกมหาดิทรงเครื่องของผู้ชมลดน้อยลง อาจเป็นเพราะสิ่งบันเทิงด้านอื่นเข้ามามีบทบาทมากขึ้น สำหรับการรับงานแสดงของลิเกมหาดิทรงเครื่องแต่ละครั้งนั้น ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือเจ้าภาพจะต้องไปติดต่อกับหัวหน้าคณะลิเกมหาดิทรงเครื่อง ซึ่งเจ้าภาพในที่นี้คือ เจ้าอาวาสวัดที่จัดงานเทศน์มหาชาติหรือตัวแทนคณะกรรมการจัดงานมหาชาติหรือโดยเจ้าภาพไปติดต่อกับหัวหน้าคณะลิเกมหาดิทรงเครื่อง ซึ่งทำหน้าที่รับงานแสดงและการเงินต่าง ๆ ของคณะลิเก โดยเจ้าภาพจะบอกว่าจัดงานวันไหน และต้องการติดต่อลิเกไปแสดงในวันดังกล่าว และได้ตก

ลงราคากันตามความเหมาะสม เมื่อตกลงกันได้แล้ว เจ้าภาพจะต้องวางมัดจำค่าราชสิทธิ์ไว้อย่างน้อย 3 – 5 พันบาท ถ้าหากทางเจ้าภาพยกเลิกสิทธิ์ไม่ได้ไปแสดง โดยไม่ได้เป็นความผิดของคณะลิเกมหาชาติ ทรงเครื่อง ลิเกก็จะไม่คืนเงินมัดจำดังกล่าวไว้

“...เวลาเขามารับขันหมากลิเก เจ้าภาพต้องวางมัดจำไว้เป็น หลักประกันให้กับลิเก เพื่อจะได้มั่นใจว่าเจ้าภาพต้องการรับลิเกไป แสดงแน่ ๆ...”

นายสนั่น ถวิลวรรณะ ผู้ให้ข้อมูลหลัก

สัมภาษณ์ วันที่ 29 มีนาคม 2554

การปลูกสร้างโรงลิเก

การแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องนั้น จำเป็นต้องมีโรงลิเกสำหรับการแสดงและเป็นที่พักผ่อนของผู้แสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง ซึ่งโรงลิเกเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งในการแสดงของลิเก โรงลิเกในสมัยก่อนเจ้าภาพผู้มาติดต่อลิเกไปแสดงจะต้องทำการปลูกสร้างโรงลิเกให้กับคณะลิเกที่ไปแสดง โดยใช้ไม้ไผ่ทำเป็นเสา แบ่งเป็น 2 ตอน คือตอนหน้าโรง และตอนหลังโรง ตอนหน้าโรงเป็นที่แสดง ตอนหลังโรงใช้เป็นที่แต่งตัวของลิเกและวางข้าวของเครื่องใช้ในการแสดง รวมทั้งเครื่องสวมศีรษะ และจะมีที่พิเศษสำหรับครูลิเก ซึ่งผู้แสดงลิเกจะบูชาก่อนลงมือแสดง การปลูกสร้างโรงลิเกมหาชาติทรงเครื่องนั้น ตอนหน้าใช้เสาสี่เสาหรือหกเสา สูงประมาณสองเมตรครึ่งถึงสามเมตร ชุดหลุมลงไปดินฝังให้แน่นแข็งแรงพอที่จะทานน้ำหนักหลังคาซึ่งคาดด้วยผ้าใบได้ เสาจะห่างกันราวสี่เมตร ข้างบนหลังคาจะมีไม้ไผ่ขัดเป็นตารางและใช้เชือกมัดกันเป็นรูปหลังคาแบน ด้านบนเสาหนึ่งกว้างราวห้าถึงหกเมตร เนื้อที่หน้าโรงประมาณสี่สิบถึงสี่สิบแปดตารางเมตร ส่วนด้านหลังโรงเสารับสุดท้ายจะเตี้ยกว่าด้านหน้า เพื่อให้หลังคาเอียง เวลาฝนตกน้ำจะได้ไม่ขัง มีม่านกั้นระหว่างหน้าโรงกับหลังโรง แหวกเป็นทางออกสองข้าง มีเตียงตั้งหน้าม่านสำหรับให้ผู้แสดงนั่ง ม่านนั้นไม่มีลวดลาย เป็นผ้าสีแดงขลิบเหลือง ต่อมาจึงพัฒนามาเป็นรูปห้องพระโรงบ้าง ป่าบ้าง เพื่อให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องที่แสดง ด้านหลังใช้ผ้าใบกันปิดรอบด้านเพื่อให้มีคิซิด ผู้แสดงจะได้พักผ่อนอิริยาบถได้สะดวก

“...แต่แรกกว่าจะปลูกโรงลิเกได้ ต้องช่วยกันทำอย่างน้อย 3 – 4 คน ใช้เวลา 1 – 2 วัน จึงจะเสร็จ ฝาที่กั้นด้านข้างบางที่ก็ใช้ผ้ากั้น คนดูชอบมาเบียดดูลิเกแต่งตัว...”

นายกระจ่าง แสงอำไพ ผู้ให้ข้อมูลหลัก

เรื่องการปลูกโรงลิเก

สัมภาษณ์ วันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2554

การปลูกสร้างโรงลิเกแบบนี้ เจ้าภาพต้องใช้เวลาในการทำอย่างน้อย 1 – 2 วัน ถึงจะเสร็จ และไม้ที่จะปลูกโรงลิเกก็หายาก จำเป็นต้องซื้อทำให้เพิ่มค่าใช้จ่าย อีกประการหนึ่งผู้ที่จะมาปลูกโรงลิเกให้นั้นก็ไม่มีเวลา เพราะต้องทำมาหากินเลี้ยงครอบครัว

ดังนั้นปัจจุบันการปลูกโรงลิเกได้เปลี่ยนจากการปลูกโรงลิเกด้วยไม้ไผ่ มาเป็นเสาเวทีที่ทำด้วยเหล็กและไม้มาทำเป็นโรงลิเกแทน ซึ่งมีความทนทานมากกว่าโรงลิเกที่ปลูกด้วยไม้ไผ่ในสมัยก่อน โดยขนาดของเวทีกว้างประมาณแปดเมตร ทำให้มีความสะดวกมากขึ้น ไม่ต้องเป็นภาระแก่เจ้าภาพอีกด้วย ซึ่งการติดต่อเวทีนี้ได้มอบหมายให้อยู่ในความรับผิดชอบของคณะลิเกเป็นผู้ดำเนินการเอง ซึ่งค่าเช่าเวทีดังกล่าวได้โผ (คือ หัวหน้าคณะลิเก) จะคิดค่าใช้จ่ายรวมไปกับค่าราชลิเกด้วยแล้ว จึงทำให้ค่าราชลิเกเพิ่มขึ้นอีก แต่เจ้าภาพก็ยินดีที่จะจ่ายเพิ่ม

เครื่องดนตรีประกอบการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง

เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง จะต้องตั้งอยู่ทางด้านขวาของโรงลิเกเท่านั้น เมื่อก่อนลิเกมหาชาติทรงเครื่องใช้ดนตรีประกอบการแสดง คือ ระนาดเอก ตะโพน ฉิ่ง และฉาบ เท่านั้น แต่ปัจจุบันได้นำเอาเครื่องดนตรีประเภทอื่นเข้ามาผสมผสานด้วย อาทิเช่น ปี่ ขลุ่ย ม้องวง เป็นต้น เพราะจะช่วยให้ดนตรีฟังแล้วไพเราะและมีบรรยากาศในการฟังมากยิ่งขึ้น

“...เครื่องดนตรีประเภทนี้ นะ ปี่ ขลุ่ย สามารถช่วยสร้างบรรยากาศในการแสดงให้กับนักแสดงลิเกได้ดี เช่น เวลาโศกเศร้า หากใช้เสียงปี่หรือเสียงขลุ่ยขับกล่อมไปด้วย ก็จะทำให้ผู้แสดงสามารถเข้าถึงอารมณ์โศกเศร้าได้ดีเลยทีเดียว...”

นายสว่าง กายพันธ์ ผู้ให้ข้อมูลหลัก
เรื่องเครื่องดนตรีประกอบการแสดงลิเก
สัมภาษณ์ วันที่ 30 มีนาคม 2554

ภาพ 6 เครื่องดนตรีประกอบการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย วันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2554

อีกทั้งเมื่อประกอบกับการร้องกลอนลิเกมหาชาติทรงเครื่องแล้ว ไม่ว่าจะเป็นกลอน โศก กลอนตะนาว อื่น ๆ ทำให้ดนตรีเหล่านี้มีความผสมผสานกลมกลืน ไพเราะ นุ่มนวล ชวนให้ผู้ชม หลงใหลและเข้าถึงอารมณ์ของผู้แสดงได้ดี และเพลงที่ใช้เล่นประกอบการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง ในสมัยก่อนเพลงที่ใช้แสดง มีมากมายซึ่งเป็นเพลงที่ใช้แสดงทำทางและใช้ร้อง เพลงเชิด ใช้เมื่อเดินทาง ไประยะไกล เช่น พระเวสสันดรจะเดินทางเข้าป่า หรือใช้เวลารบ เพลงเสมอ ใช้ในบทกษัตริย์ออก ท้องพระโรงหรือเข้าตำหนัก เพลงร่ำ ใช้ขณะแปลงตัวหรือหายของบรรดาเหล่าเทวดาในเรื่อง เพลงเชิดฉิ่ง ใช้เวลาขอบเข้ามาในสถานที่ของผู้อื่น เป็นต้น การใช้เพลงควรให้มีความเหมาะสม กับบทที่กำลังแสดง ถ้ายกโศกเศร้าก็ร้องเพลงให้เหมาะสมกับความโศกเศร้า หรือบทนั่งเตียงควร ส่องรำเพลงสองชั้น คือที่ไปที่มา ที่ชาติเร็ว ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลักได้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า

“...เพลงที่ใช้เล่นในการ โหมโรงของลิเกมหาชาติทรงเครื่อง คือเพลงลูกทุ่งที่คนดูชอบฟัง สำหรับเพลงที่ใช้เล่นในการคั่นกลอน หน้าพาทคือเพลงคอกคิน ถ้าเป็นเพลงสร้อยก็จะเป็นเพลงสร้อยสนตัด มอญวนดาบ เพลงโศกก็เป็นเพลงดาวทอง ตะนาวระบุงทอง เป็นต้น...”

นายสว่าง กายพันธ์ ผู้ให้ข้อมูลหลัก
เรื่องเครื่องดนตรีประกอบการแสดงลิเก
สัมภาษณ์ วันที่ 30 มีนาคม 2554

การแต่งหน้าของผู้แสดงละครเวที

การแต่งหน้าของผู้แสดงละครเวที ไม่มีแบบแผนตายตัว ขึ้นอยู่กับหน้าที่ของผู้แสดง แต่เดิมจะเริ่มด้วยการแต่งหน้า โดยการใช้ครีมรองพื้นเคลือบหน้าให้ทั่วถึง ซึ่งครีมรองพื้น ที่นิยมใช้กันมากในสมัยนั้น คือ ครีมรองพื้นตราควอนิม แล้วตามด้วยแป้งแข็งตราเมเยอร์ โดยการใช้ฟองน้ำจุ่มน้ำบิดให้พอหมาดๆ แล้วจุ่มแป้งทาให้ทั่วใบหน้า หลังจากนั้นก็ทาสีลงบนเปลือกตาด้วยเครื่องสำอางสำหรับทาเปลือกตาให้ดูสวยงาม เลือกสีตามความพึงพอใจของผู้แสดงละคร พร้อมด้วยระบายแก้มด้วยสีที่ต้องการตามความเหมาะสม ลำดับต่อไปก็เขียนคิ้ว โดยใช้ดินสอเขียนคิ้ว ส่วนใหญ่จะใช้สีดำ เพราะดูแล้วคมเข้ม หลังจากนั้นก็ทาปากด้วยลิปสติกสีที่ผู้แสดงชอบ ส่วนมากจะใช้สีฉูดฉาดในการทา เช่น สีแดงสด สีชมพูเข้ม เป็นต้น เมื่อแต่งหน้าเสร็จตามความต้องการเรียบร้อยแล้ว ก็ทำการตกแต่งทรงผมให้ดูสวยงามตามบทบาทของผู้ที่ได้รับ สำหรับผู้แสดงที่รับบทเป็นตัวตลก การแต่งหน้าก็ไม่ต้องประณีตมาก อาจใช้แค่แป้งฝุ่นธรรมดาหยอดน้ำลงเล็กน้อยแล้วตบไข่ตืนจก ให้ดูขำทั้งหน้าก็พอแล้ว

ปัจจุบันการแต่งหน้าของผู้แสดงละครเวที ได้พัฒนาและมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตไม่มากนัก ลำดับขั้นตอนการแต่งหน้าก็ยังคงเหมือนเดิม เพียงแต่ครีมรองพื้นและแป้งแข็งที่ใช้ในการแต่งหน้าก็เปลี่ยนมาเป็นยี่ห้อที่ทันสมัยมากขึ้น เช่น กัฟเวอร์มาร์ค เป็นต้น เพื่อความเรียบเนียนของใบหน้าดูแล้วสวยงามมากขึ้น และที่สำคัญมีการติดขนตาปลอม เขียนขอบตาล่าง อีกทั้งเขียนอายไลน์เนอร์ที่ขอบตาบน เพื่อเพิ่มความคมเข้มให้กับใบหน้าของนักแสดง ซึ่งเครื่องแต่งหน้าทุกชนิดที่กล่าวมาข้างต้น ผู้แสดงจะต้องมีไว้เป็นของตัวเองทุกคน แต่หากคนใดคนหนึ่งมีเครื่องแต่งหน้าไม่ครบตามที่ต้องการ ก็สามารถแบ่งกันใช้ได้

“...การแต่งหน้าของแต่ละคนไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับว่าใครแสดงเป็นตัวอะไร และการแต่งหน้าของแต่ละคนขึ้นอยู่กับความถนัดของแต่ละคนด้วย คนที่มีความชำนาญก็แต่งออกมาได้สวยงาม ส่วนคนที่ไม่ค่อยมีความชำนาญ ก็อาจจะให้คนที่มีความชำนาญ แต่งให้ก็ได้ ส่วนเครื่องสำอางที่ใช้ในการแต่งหน้าก็ใช้ของส่วนตัวเพราะแต่ละคนจะมีเป็นของตัวเอง...”

นางสมนึก แสงอำไพ ผู้ให้ข้อมูลหลัก
เรื่อง การแต่งหน้าของผู้แสดงละคร
สัมภาษณ์ วันที่ 7 เมษายน 2554

จะเห็นได้ว่า การแต่งหน้าของผู้แสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องแต่ละคนนั้น ขึ้นอยู่กับความถนัดและความชำนาญในการแต่งหน้าของแต่ละคน บางคนถนัดแต่งหน้าได้สวยงาม แต่ไม่สามารถที่จะเขียนคิ้วได้ ต้องให้นักแสดงผู้อื่นเขียนให้ เนื่องจากเขามีความชำนาญมากกว่า ถ้าหากเขียนเองอาจไม่สวยงามและกลายเป็นตัวตลกได้ ดังนั้น การแต่งหน้าของลิเกมหาชาติทรงเครื่องจึงเป็นวิวัฒนาการอีกด้านหนึ่งของลิเกมหาชาติทรงเครื่อง ที่มีการพัฒนาและปรับเปลี่ยนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ภาพ 7 ภาพการแต่งหน้าของผู้แสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย วันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2554

การแต่งกายของตัวแสดง

การแต่งกายของลิเกมหาชาติทรงเครื่อง แต่เดิมนั้น ใช้เป็นเสื้อร้อยด้วยลูกบิดใส่พอดิกับ ผู้แสดง ตัวตลกก็ไม่ต้องใส่เสื้อนุ่งกางเกงเพียงอย่างเดียว และอาจจะมีผ้าพันคอบ้างเล็กน้อย ต่อมาก็ได้มีการพัฒนาขึ้นมาตามยุคสมัย การแต่งกายของลิเกมหาชาติทรงเครื่อง ผู้หญิงก็ใช้ชุดไทยแบบห่มสไบพาดเฉียง ประดับด้วยเหลื่อมหลากสี ส่วนผู้ชายก็ใส่เสื้อผ้าที่ตัดพอดิตัว นุ่งกางเกงแล้วนุ่งโจงกระเบนทับโดยใช้ไม้ไผ่อันเล็กๆมาวนเข้าด้วยกันให้เป็นวงกลมสองข้างคล้าย ๆ เลข 8 ซึ่งผู้แสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องเรียกกันว่า “กง” โดยใส่ไว้ข้างในผ้าโจงกระเบน เพื่อให้ดูเป็นปีกของผ้า แล้วสวมเสื้อกึ่งที่ประดับด้วยเหลื่อมสวยงาม แต่ปัจจุบันการแต่งกายของลิเกมหาชาติทรงเครื่องมีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคตามสมัย มีเสื้อผ้าที่ประดับด้วยเพชร คริสตัล หูหุราและสวยงามมากขึ้น ซึ่งเสื้อผ้าที่ใช้สวมใส่ในการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง ก็มีการตัดเป็นรูปทรงต่าง ๆ สามารถสวมใส่ได้เลย

ภาพ 8 ภาพการแต่งกายของผู้แสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย วันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2554

การโหมโรง

การโหมโรง คือ การประโคมดนตรีเบิกโรง ตามความเป็นจริงแล้วเพลงโหมโรงเป็นเพลงที่ต้องใช้บรรเลงเป็นเพลงแรก ก่อนที่จะมีการขับเสภาออกแขกและการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องตามมา ซึ่งมีวัตถุประสงค์อยู่ 2 ประการ คือ

ประการที่ 1 เป็นการแสดงความเคารพ และอันเชิญเทวดาถึงศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ตามความเชื่อถือนักดนตรีไทย ให้ลงมาประชุมอำนวยพรเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ผู้บรรเลงดนตรีและผู้แสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง

ประการที่ 2 เป็นการประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านและบุคคลทั่วไปได้ทราบว่า ลิเกมหาชาติทรงเครื่องกำลังจะแสดง

การขับร้องเสภาออกแขกก่อนการแสดง

การแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง ก่อนที่ลิเกจะแสดงจำเป็นต้องมีการขับร้องเสภาออกแขกก่อนการแสดงทุกครั้ง ซึ่งการขับร้องเสภาออกแขก คือ เป็นการคำนับครู ซึ่งการไหว้ครูของผู้แสดงลิเก เป็นการกล่าวบทกลอนถึงบรรพบุรุษและความเป็นมาของลิเกให้ผู้ฟังทราบเบื้องต้น เพื่อให้ผู้ชมสนใจและเตรียมพร้อมที่จะชมการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องต่อไป ซึ่งผู้ที่ขับร้องเสภาออกแขกก่อนการแสดงคือ หัวหน้าคณะลิเกเป็นผู้ขับร้อง หรืออาจจะเป็นผู้ที่มีเสียงขับร้องบทกลอนที่น่าฟัง เนื้อหาบทกลอนขับร้องเสภาออกแขกก่อนการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง มีรายละเอียดดังนี้

กลอนขับเสภาออกแขกก่อนการแสดง

ตามตำหรับเรียนรู้ไหว้ครูก่อน ขอยอกรขึ้นประนมก้มเกล้า น้อมคำนับกราบคุณครูที่
บูชา เป็นตำราเสริมสร้าง...แต่ปางก่อน

องค์พระภิกษุเณสรวร ควรกราบเท้า เทพเจ้าผู้ฉลาดอันอาจหาญ มีพระเสียรเป็นคชาปัญญา
ชาญ ปฏิบัติหารฤทธิ์ที่มีสิทธิ์

องค์พระมัลลย์โกศ หน้าเนื้อก็เหลือฤทธิ์ ผู้ค้นคิดเพลงไว้ได้สั่งสอน องค์พระกษัตริย์ผู้
ปัญญาสด สร้างบทกลอน โขนละคร มอนรำเป็นตำรา

องค์พระเพชรฉลูภรรยาที่เชี่ยวชาญฤทธิ์ ผู้ประดิษฐ์ดนตรีไว้ได้ศึกษา เครื่องตั้งมัจฉาดิถีปี
ชวา ร่มมะนากลอนโขน ตะโพนไทย

เดิมลิเกเฮฮา มาจากแขก เป็นของแปลกไทยมาแปลกคิดแก้ไข มาเป็นศาสตร์นาฏศิลป์
ไทย แสดงที่ไรเริ่มที่แรกออกแขก...ทุกที เฮ้....

เฮสล้มมานา...เฮฮา..เฮฮา..ลันลา..ลันลา..ลันลา..ละล้า..ละลา..หล้า..ลา..หล้า..ลา..ลา..
หล้าละลา..ลา..ลา..ลา สลัมมาน่า อัดชาสวัสดิ คีนนี้มันเป็นคีนแรกจะต้องออกแขกสักห้านาที ร้อง
แขกมิแปลกอะไร ลิเกโรงไหนของใครก็มี (ซ้ำ) อัดชา สวัสดิ เชิญน้องพี่ชมลิเก....

ในการขับเสภาออกแขกก่อนการแสดงนี้ นักแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องจะต้องร้อง
ร่วมกันทุกคน เพื่อให้เห็นถึงพลังความกระตือรือร้นที่จะแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องให้ผู้ชมดู อีก
ทั้งยังสร้างความตื่นเต้นให้กับผู้ชมที่กำลังรอชมลิเกมหาชาติทรงเครื่องอยู่ด้านหน้าเวทีอีกด้วย การขับ
เสภาออกแขกเป็นการสื่อให้รู้ว่าลิเกกำลังจะออกแสดงให้ผู้ชมได้ชมแล้ว ผู้ชมจะได้รับหน้าที่นั่งหน้า
เวทีเพื่อนั่งชมลิเกได้อย่างเพลิดเพลินต่อไป

เนื้อเรื่องที่แสดง

เนื้อเรื่องที่ลิเกมหาชาติทรงเครื่องนำมาแสดง คือเรื่อง พระเวสสันดรชาดก ซึ่งเป็น
เรื่องราวของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ ชื่อเวสสันดร (โพธิสัตว์ คือ ท่านผู้ที่ได้ตรัส
รู้เป็นพระพุทธเจ้า) โดยเหตุที่ถือกันว่าชาติที่เป็นพระเวสสันดรนี้ เป็นชาติสุดท้ายแห่งการเวียนว่าย
ตายเกิดหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เป็นชาติใกล้เคียงที่สุดกับชาติที่ได้ตรัสรู้ ซึ่งเนื้อเรื่องที่แสดงนั้นได้
แบ่งออกเป็นกัณฑ์ ๆ ในแต่ละกัณฑ์จะมีเนื้อเรื่องที่ลึกลับต้องแสดงดังต่อไปนี้

กัณฑ์ที่ 1 ทศพร พระนางมุลลิตีทูลขอพรพระอินทร์ 10 ประการ

เริ่มด้วยการกล่าวถึงมูลเหตุที่ทำให้เกิดเรื่องเวสสันดรชาดก และกล่าวถึงพระนางมุลลิตี (พระ
ราชมารดาของพระเวสสันดร) ทูลขอพร 10 ประการจากพระอินทร์ ก่อนที่จะมาเกิดเป็นมนุษย์

มูลเหตุของเวสสันดรชาดกมีอยู่ว่า หลังจากพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเริ่มเผยแผ่พระศาสนา มีพระสงฆ์สาวกเกิดขึ้นบ้างแล้ว พระองค์จึงตั้งพระทัยที่จะเสด็จไปโปรดพระประยูรญาติที่กรุงบิลพัตต์ เมื่อเสด็จไปถึงมิได้ตรงไปยังมหาราชวัง แต่ไปประทับอยู่ ณ นิโครธารามมหาวิหาร เหล่าพระประยูรญาติเมื่อทราบข่าวก็พากันมาเฝ้า แต่ต่างแสดงอาการกระด้างกระเดื่อง ให้พระญาติผู้ที่มีอายุน้อยเข้าไปนั่งอยู่ด้านหน้าแสดงความเคารพ แต่พระญาติผู้ใหญ่ประทับอยู่ด้านหลังไม่แสดงความเคารพ พุทธองค์ทรงเห็นอาการของพระประยูรญาติที่แสดงออกเช่นนั้น เพื่อลดทิฐิตั้งกล่าวพระองค์จึงทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ให้พระประยูรญาติได้ประจักษ์ หลังจากนั้นก็มีฝนตกลงมาอย่างหนัก เป็นฝนที่แปลกกว่าฝนทั่วไป คือมีสีแดงเหมือนสีเลือดและแห้งเหือดไปในทันที ใครประสงค์จะให้ถูกตัวก็ถูก ถ้าประสงค์จะไม่ให้ถูกก็ไม่ถูก เป็นอัศจรรย์แก่พระประยูรญาติและพระภิกษุสงฆ์ยิ่งนัก พระองค์จึงตรัสแก่ข้อสงสัยนั้นว่า นี่เป็นฝนโบกขรพรรษและที่ตกครั้งนี้มิใช่เป็นครั้งแรก ในอดีตเคยตกมาแล้ว ครั้งที่พระองค์เสวยชาติเป็นพระเวสสันดร ครั้นแล้วพระองค์ก็ตรัสเล่าเรื่องพระเวสสันดร

ในสมัยก่อนมีกษัตริย์พระองค์หนึ่งพระนามว่าสิวีราชเสวยราชสมบัติในกรุงสีพี มีพระโอรสพระองค์หนึ่งนามว่าสุณชัย ซึ่งขึ้นครองราชย์สมบัติสืบต่อมา แล้วได้อภิเษกกับพระนางมุสดีราชธิดาพระเจ้ากรุงมัททราช

เรื่องของพระนางมุสดีนี้มีอยู่ว่า เมื่อพระวิปัสสีพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกแล้ว พระเจ้าพันธุมาราชเสวยราชสมบัติอยู่ในพันธุดินนคร มีเมืองขึ้นส่งดอกไม้ทองและแก่นจันทร์มาถวายเป็นประจำ บรรณาการ พระองค์ก็ทรงพระราชทานดอกไม้ทองให้แก่ราชธิดาผู้น้อง ส่วนแก่นจันทร์แดงให้แก่ราชธิดาผู้พี่ ราชธิดาทั้งสองนั้นเลื่อมใสในพุทธศาสนา ผู้น้องก็เอาดอกไม้ทองให้ช่างทำเป็นเครื่องประดับอก แล้วนำไปถวายพระวิปัสสีพุทธเจ้าพร้อมกับตั้งปรารภว่า “เกิดชาติหน้าฉันใดเมื่อข้าเกิดในชาติใด ขอให้ดอกไม้ทองนี้จงบังเกิดแก่ข้าพเจ้าทุกชาติ” ส่วนราชธิดาผู้พี่นั้น ให้ขาดแก่นจันทร์แดงเป็นผง แล้วนำไปถวายพระวิปัสสีพุทธเจ้าเป็นพุทธบูชา และอธิษฐานขอให้ได้เป็นพระพุทธรูปพระพุทธรูปเจ้าในกาลอนาคต เมื่อทั้งสองได้จุติจากชาตินั้น ผู้น้องได้ไปเกิดเป็นราชธิดาของพระเจ้ากิงกิสราช มีเครื่องประดับอกเกิดพร้อมกับปฏิสนธิ เมื่อเจริญวัยได้ฟังเทศน์ของพระกัสสปพุทธเจ้าก็สำเร็จอรหัตตนิพพานในสมัยกาลนั้น ส่วนนางราชธิดาผู้พี่ ก็ได้มาเกิดเป็นราชธิดาของพระเจ้ากิงกิสราชเหมือนกัน แต่ต่างมารดา เมื่อนางสิ้นชีวิตก็ได้ไปบังเกิดเป็นเทพอัปสรในดาวดึงส์เทวโลก เป็นนมเหสีของท้าวอมรินทร์ราชธิดาของพระนามว่ามุสดี ครั้นเมื่อถึงวาระที่จะต้องจุติมาเกิดในโลกมนุษย์เป็นพระราชมารดาของพระเวสสันดร ท้าวสักกะเทวราชสวามีทรงทราบข่าวพระนางมุสดีเทพอัปสรจะสิ้นบุญ จึงพาไปประทับยังสวนนันทวันในเทวโลก แล้วประสาธน์แก่พระนางมุสดี 10 ประการ พระนางจึงขอประทานพรคือ

พระพรที่ 1 ขอให้พระนางได้ประทับอยู่ในปราสาทของพระเจ้าสิริราชแห่งนครสีพี ขอให้ดวงเนตรทั้งสองมีสีด้าประดุจตาลูกเนื้อทราย

พระพรที่ 2 ขอให้มิพระชนงโองงามเขียวคุดสร้อยคอนกยูง ขอให้มิพระนามว่ามุสดีเหมือนเดิม

พระพรที่ 3 ขอให้มิพระโอรสที่ทรงพระเกียรติยศเกรียงไกรยิ่งกว่ากษัตริย์ทั้งหลาย และมีพระราชศรัทธาในการกุศล ในเวลาทรงพระครรภ์

พระพรที่ 4 ขออย่าให้ครรภ์นูนปรากฏดังสตรีสามัญ ขอให้พระถันทั้งคู่งามในเวลาทรงครรภ์ และเมื่อประสูติแล้วขออย่าให้หย่อนคล้อย

พระพรที่ 5 ขอให้เส้นพระเกศาค้ำเป็นมันดุจสีปีกแมลงค่อมทองตลอดไปอย่าได้หงอกขาว ขอให้พระลวิละเอียดคุดดังทองคำธรรมชาติสกลไสสงงามไม่มีที่ตำหนิ

พระพรที่ 6 ขอให้ทรงมีโอกาสปลดปล่อยนักโทษประหารชีวิตให้พ้นโทษ ซึ่งสมเด็จพระอมรินทราบิราชก็ทรงประสาทพรให้ได้ดังประสงค์

รื่องกลอนราชนิเกลิงแบบลิเก

ประสาทพรสิบประการ	ให้นครานมุสดี
ก่อนนึ่งจะไปจากพี	ขออย่าได้มีความเศร้า
เมื่อตอนนึ่งไปจูดิ	เป็นพระมเหสีของสญชัย
ซึ่งมีอำนาจยิ่งใหญ่	เพราะเป็นร่มไทรปกเกล้า
มุสดีน้อมรับพระพร	เจ้าบ้งอรจะต้องจาก
เพราะจำเป็นต้องพลัดพราก	ทั้ง ๆ ที่อยากคอยเฝ้า
หม่อมฉันขอทูลลา	พระองค์อินทราไปก่อน
มุสดีรับเอาพระพร	เจ้าบ้งอรไม่โศกเศร้า
เจ้าไปเป็นพุทธมารดาของพระโพธิสัตว์	ในอดีตชาติของเรา

แล้วเหล่าหมู่เทวดาและเทพธิดาทั้งหลายในชั้นวิมานต่างก็โปรยดอกไม้เงินดอกไม้ทองตามหลังสมเด็จพระนางเจ้ามุสดีไปในตอนนั้น เป็นอันว่ากัณฑ์ที่ 1 ทศพรก็จบลง

กัณฑ์ที่ 2 หิมพานต์ พระเวสสันดรปริจาคข้างปัจฉิมนาเคนทร์

พระนางมุสดีเทพอัปสรได้จุติจากสวรรค์ลงมาปฏิสนธิเป็นราชธิดาของพระเจ้ามัททราช มีสิริรูปงดงามสมตามที่ปรารถนาไว้ เมื่อเจริญชนมได้ 16 ชันษา จึงได้อภิเษกสมรสเป็นอัครมมเหสีของพระเจ้ากรุงสุญชัยแห่งสิริราชนคร ครั้นเมื่อพระนางมุสดีทรงครรภ์ถ้วันทสมาส บ้งเอิญนางเสด็จ

ประพาสพระนครขณะประพาสนั้นพระนางทรงเจ็บครรภ์และประสูติพระราชโอรสที่ตรอกพ่อค้า พระประยูรญาติจึงถวายพระนามว่า “เวสสันดร” หมายถึง ในท่ามกลางระหว่างย่านค้าขายพระกุมารเมื่อแรกประสูติจากพระครรภ์ก็ทูลขอเงินพระมารดาเพื่อบริจาคทาน เป็นอัครจรรยาที่ปรากฏแก่ชุมชน ในวันเดียวกันกับที่พระโอรสประสูตินี้ นางข้างตระกุกถทัณฑ์เชือกหนึ่งของพระเจ้าสุญชัยก็ตกถูกเป็นข้างเผือกขาววิสุทธิเพศผู้ ประชาชนชื่นชมพระบารมีและให้ชื่อข้างว่า “ปัจฉิมานค/ปัจฉิมานเคนทร์” ข้างปัจฉิมานคนั้นเป็นข้างแก้วอุดมด้วยมงคลลักษณะอันเป็นเลิศยิ่งนัก เมื่ออยู่ในที่ใดก็จะบันดาลให้พื้นที่นั้นมีฝนน้ำข้าวปลาบริบูรณ์ ได้รับชื่อว่า เป็นข้างต้นกุ่มบุญ พระเวสสันดรถือเป็นบุญนิมิตมงคลของพระนครสี่ปี

เมื่อพระกุมารเวสสันดรทรงเจริญวัยขึ้น ทรงมีพระทัยฝึกฝนในการบริจาคทาน มักขอพระราชทานทรัพย์จากพระบิดามารดา เพื่อบริจาคแก่ประชาชนอยู่เป็นนิตย์ ทรงขอให้พระบิดาตั้งโรงงานสีนวมเมืองเพื่อบริจาคข้าวปลาอาหารและสิ่งของจำเป็นแก่ประชาชน และหากมีผู้มาทูลขอสิ่งหนึ่งสิ่งใด พระองค์ก็จะทรงบริจาคให้โดยมิได้เสียดาย ด้วยทรงเห็นว่าการบริจาค่นั้นเป็นกุศลเป็นคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ทั้งแก่ผู้รับและผู้ให้ ผู้รับก็จะพ้นความเดือดร้อน ผู้ให้ก็จะอิ่มเอิบเป็นสุขใจที่ได้ช่วยเหลือผู้อื่น และยังทำให้พ้นจากความโลภความตระหนี่ถี่เหนียวในทรัพย์สมบัติของตนอีกด้วย พระเกียรติคุณของพระเวสสันดรเลื่องลือไปทั่วทุกทิศว่าทรงมีจิตเมตตาแก่ผู้อื่น มิได้ทรงเห็นแก่ความสุขสบายหรือเห็นแก่ทรัพย์สมบัติส่วนพระองค์ มิได้ทรงหวงแหนสิ่งใดไว้สำหรับพระองค์ ครั้นพระเวสสันดรมีพระชนมายุ 16 พรรษา พระราชบิดาก็ทรงยกราชสมบัติให้ครอบครอง และอภิเษกกับพระนางมัทรีพระราชธิดาแห่งมาตุลราชวงศ์กษัตริย์มัททราชให้เป็นมเหสี พระองค์ได้สร้างโรงงานเพื่อบริจาคทานแก่ยากเข็ญใจถึง 6 แห่ง ต่อมาพระนางมัทรีประสูติพระราชโอรสและพระราชธิดา ทรงพระนามว่าพระชาลีและพระกัณหา

ครั้งนั้นเมืองคลังครายภูร์ เกิดข้าวยากหมากแพง ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ทำให้แห้งแล้งเพาะปลูกไม่ได้ ราษฎรอดอยากได้รับความเดือดร้อนสาหัส แม้พระเจ้าคลังครายภูร์จะทรงรักษาอุทิศศัลครบกำหนด 7 วัน ก็ยังไม่มีฝนตกลงมา ประชาชนชาวคลังครายภูร์จึงพากันไปเฝ้าพระราชบิดา กราบทูลว่า ในเมืองสีพินครนั้นมิมีข้างเผือกกุ่มบุญพระเวสสันดร ชื่อว่า ข้างปัจฉิมานค อันเป็นข้างแก้วมหายมมงคล มีอำนาจพิเศษ ถ้าอยู่เมืองใดจะทำให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล พืชพรรณจะบริบูรณ์ ขอให้พระเจ้าคลังครายภูร์ส่งทูตเพื่อไปทูลขอข้างจากพระเวสสันดร พระเวสสันดรก็จะทรงบริจาคให้เพราะพระองค์ไม่เคยขัดเมื่อมีผู้ทูลขอสิ่งใด พระเจ้าคลังครายภูร์จึงมีรับสั่งให้พราหมณ์แปดคนไปเมืองสีพิน ครั้นเมื่อพราหมณ์ได้พบพระเวสสันดรประทับบนหลังข้างปัจฉิมานคเสด็จประพาสพระนคร พราหมณ์จึงทูลขอพระราชทานข้างปัจฉิมานคเพื่อดับทุกข์ชาวคลังครายภูร์ พระเวสสันดรก็พระราชทานให้แก่พระเจ้าคลังครายภูร์ตามพระราชประสงค์ตามที่ขอ ชาวเมืองสีพินเห็น

พระเวสสันดรทรงบริจาคช้างบังจันนาคู้บ้านคู้เมืองไปดั่งนั้นก็พอใจ และโกธเคืองที่พระราชทานช้างมงคลไป ด้วยเชื่อว่าเมื่อไม่มีช้างบังจันนาคู้แล้วต่อไปบ้านเมืองจะลำบาก จึงพากันไปเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสุทนต์ทูลกล่าวโทษพระเวสสันดรว่าบริจาคช้างคู้บ้านคู้เมืองแก่ชาวเมืองอื่นไป ขอให้พระเจ้าสุทนต์จับพระเวสสันดรไปเสียจากเมืองสีพี พระเจ้าสุทนต์ไม่อาจขัดราชฎ์ได้ จึงจำพระทัยมีพระราชโองการให้จับพระเวสสันดรออกจากพระนครสีพีไปอยู่ป่าที่เขาวงกต พระเวสสันดรจึงขอเวลา 3 วัน เพื่อจัดการทรัพย์สินของ ลาพระนางมัทรี และบำเพ็ญสัตตศกมหาทาน ก่อนเสด็จออกจากพระนคร พระบิดาก็ทรงอนุญาตให้พระเวสสันดรทรงบริจาคสัตตศกมหาทาน คือบริจาคทานเจ็ดสิ่ง สิ่งละเจ็ดร้อยแก่ประชาชนชาวสีพี

กัณฑ์ที่ 3 ทานกัณฑ์ พระเวสสันดรบริจาคสัตตศกมหาทาน

ฝ่ายพระนางมฤติพระราชมารดา เมื่อทรงทราบเรื่องราวพระโอรสเวสสันดรถูกประชาชนกล่าวโทษว่าพระราชทานช้างบังจันนาคู้เป็นทาน และทรงถูกลงโทษให้เนรเทศจากพระนครสีพีก็ตกพระทัย เสด็จเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสุทนต์ทูลขอพระราชทานอภัยโทษมิให้จับได้พระเวสสันดรออกจากเมืองว่า “พระพุทธรเจ้าข้า อันเสนาน้อยใหญ่ยากที่จะครองเห็นใจว่าตรงจริง มีบุญเขาก็จะวิ่งเข้ามาเป็นข้าพึ่งพระเดชพระกรุณาให้ใช้สอย ใฝ่บ่ย่อสอพลอพลอยทุกเข้าคำ ยามเมื่อเพลิงปล้ำเขาก็จะช่วยกันกระหน่ำซ้ำซ้อนซัด ดังราชหงส์ปีกหักตกปีกหนอง กาแก่ก็จะแซ่ซ้องเข้าสาวไส้ พระองค์จงทรงพระวินิจฉัยอย่าเชื่อคำชาวเมือง มันย้อนแย้งงูให้ลงโทษ” แต่ก็ขอภัยโทษไม่สำเร็จ พระเจ้าสุทนต์ตรัสว่า “บ้านเมืองจะเป็นสุขได้ก็ต่อเมื่อราษฎรเป็นสุข พระราชาจะเป็นสุขได้ก็เมื่อราษฎรเป็นสุข ถ้าราษฎรมีความทุกข์ พระราชาจะนั่งเฉยอยู่ได้อย่างไร ราษฎรพากันกล่าวโทษพระเวสสันดรว่าจะทำให้บ้านเมืองยากเข็ญ เราจึงจำเป็นต้องลงโทษ แม้ว่าพระเวสสันดรจะเป็นลูกของเราก็ตาม”

ส่วนพระนางมัทรีพระมเหสีของพระเวสสันดรเมื่อทรงทราบว่าประชาชนขอให้จับพระเวสสันดรออกจากเมือง ก็ทูลขอตามเสด็จด้วย พระเวสสันดรไม่ทรงประสงค์ให้พระนางมัทรีติดตามพระองค์ไป เพราะการเดินทางไปจากพระนครย่อมมีแต่ความยากลำบาก ทั้งพระองค์เองก็ทรงปรารถนาจะเสด็จไปประทับบำเพ็ญศีลภาวนาอยู่ในป่า พระนางมัทรีไม่เคยคุ้นต่อสภาพเช่นนั้น ย่อมจะต้องลำบากเข็ญทั้งอาหารการกินและความเป็นอยู่ แต่ไม่ว่าพระเวสสันดรจะตรัสห้ามปรามอย่างไรนางก็มียอมฟัง บรรดาพระประยูรญาติก็พากันอ้อนวอนขอร้อง พระนางก็ทรงยืนยันกรานว่าจะติดตามพระราชสวามีไปด้วย ไม่ว่าผู้ใดจะห้ามปรามอย่างไร พระนางมัทรีก็จะตามเสด็จพระเวสสันดรไปให้จงได้ พระเจ้าสุทนต์และพระนางมฤติจึงตรัสขอพระนัคคาททั้งสองคือพระชาติพระกัณหาไว้ ก็ไม่สำเร็จ เพราะพระนางมัทรีก็ไม่ยินยอม ทรงรำพันถึงการเป็นหญิงม่ายและตัดพ้อพระเจ้ากรุงสุทนต์ว่า “เมื่อชาวเมืองสีพีรังเกียจพระเวสสันดรให้จับได้ไปเสียดังนี้ พระโอรส

ธิดาจะอยู่ต่อไปได้อย่างไร ชาวเมืองโกรธแค้นขึ้นมา พระชาลิกันหาที่จะทรงได้รับความลำบาก จึงควรที่จะออกจากเมืองไปเสียพร้อมพระบิดาพระมารดา”

ในที่สุดพระเวสสันดรพร้อมด้วยพระมเหสี และโอรสธิดา ก็เสด็จออกจากเมืองสีพี ขณะเสด็จออกนอกเมือง พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญสัตตศกมหาทาน คือการแจกทานครั้งยิ่งใหญ่ อันได้แก่ ช้าง ม้า โคนม รถ นาวิ ทาลี ทาสา สรรพวัตถุภัณฑ์ต่าง ๆ รวมทั้งสุราปานอย่างละ 700 จากนั้นจึงสั่งให้โยชากลับ แม้กระนั้นก็ยังมิพราหมณ์ 8 คน วิ่งตามมาทูลขอธมมาพระที่นั่ง พระองค์ก็พระราชทานให้ แล้วทรงอุ้มพระชาลิ พระนางมัทรีอุ้มพระกันหา เสด็จพระราชดำเนิน ด้วยพระบาทออกจากเมืองสีพีมุ่งไปสู่ป่าเขาวงกต เพื่อบำเพ็ญพรตภาวนา

กัณฑ์ที่ 4 วนปเวสน์ พระเวสสันดรและครอบครัววนป่า

ตั้งกัณฑ์คือ พระเวสสันดร พระนางมัทรี กันหา และชาลิ เสด็จจากพระนครสีพีเดินทาง ภายพระพักตร์สู่เขาวงกตด้วยความลำบากตลอดทาง เสด็จจากกรุงเชตอตุร มาถึงภูเขาดาลบรรพต แม่น้ำโกติมารา เขาอัญชัญและมาถึงเมืองมาตุลนครแห่งแคว้นเจตราชฎร์ รวมระยะทาง 30 โยชน์ แต่เทพดาช่วยย่นระยะทางให้เสด็จมาถึงตุลนครได้ในเวลาวันเดียว เมื่อเดินทางถึงนครเจตราชฎร์ บรรดาภคิตรีย์ชัตติยวงศ์ทั้งหมด ผู้ครองนครเจตราชฎร์จึงพากันเสด็จมาต้อนรับ แล้วทูลเสด็จครองเมือง แต่พระเวสสันดรทรงปฏิเสธกัณฑ์เจตราชฎร์ได้ทูลเชิญให้เสด็จเข้าไปประทับในพระนครก่อน แต่พระเวสสันดรทรงปฏิเสธ และทรงขอประทับแรมในศาลาใกล้ประตูเมืองนั้นคืนหนึ่ง กัณฑ์เจตราชฎร์จึงให้ตกแต่งศาลาที่ประทับ ถวายพระกระยาหารให้เสวย พระเวสสันดรขอให้ช่วยชี้ทางไป สู่เขาวงกต กัณฑ์เจตราชฎร์ก็ทรงบอกทางให้ และเล่าว่าเขาวงกตนั้นต้องเดินทางผ่านป่าใหญ่ที่เต็มไปด้วยอันตราย แต่เมื่อไปถึงสระโบกขรณีแล้วก็จะเป็นที่ร่มรื่นสะดวกสบาย มีต้นไม้ผลที่จะใช้เป็นอาหารได้ ครั้นรุ่งขึ้นกัณฑ์เจตราชฎร์ก็ตามไปส่งเสด็จตั้งกัณฑ์จรณสุดแดน คือประตูป่าต้นทางที่จะไปยังเขาวงกต แล้วทูลแนะนำมรรคาให้ทรงกำหนดทุลระยะทางไปเขาวงกต พรรณนาภูเขาในป่าหิมพานต์ แล้วทรงตั้งพรานเจตบุตร ซึ่งเป็นผู้ชำนาญป่าแถบนั้นเป็นพนักงานรักษาประตูป่า เพื่อเฝ้าพิทักษ์ถวายอารักขาคุ่มภัยให้ และเป็นผู้คอยเฝ้าระวังรักษาเส้นทางที่จะไปสู่เขาวงกต เพื่อมิให้ผู้ใดไปรบกวนพระเวสสันดรในการบำเพ็ญพรต เว้นแต่ทูตจากเมืองสีพีที่จะมาทูลเชิญเสด็จกลับนครเท่านั้นที่จะยอมให้ผ่านเข้าไปได้

ครั้งนั้นเวสสุวรรณเทพบุตร ได้รับทวบัญญัติจากพระอินทร์ให้มาเนรมิตบรรณศาลาไว้ให้และกำชับให้เจ้าป่าดูแลตั้งกัณฑ์ พระเวสสันดร พระนางมัทรี ตลอดจนพระโอรสธิดา เมื่อเสด็จไปถึงบริเวณสระโบกขรณีอันเป็นที่ร่มรื่นสบาย ก็ผนวชเป็นฤาษีบำเพ็ญพรตภาวนาอยู่ ณ ที่นั้น โดยมีพรานป่าเจตบุตรคอยรักษาเส้นทาง

พระเวสสันดรและพระนางมัทรีก็อำลาภคินีเจตราชฎี อุ้มพระโอรสดำเนินไปทางที่ภคินีเมืองเจตราชฎีถวายคำแนะนำจนเสร็จถึงเขาวงกต ได้พบศาลาอาศรมซึ่งท้าววิษณุกรรมเนรมิตตามพระบัญชาของท้าวสักกะเทวราช ภคินีทั้งสองจึงทรงผนวชเป็นฤาษีพำนักบำเพ็ญพรตในอาศรม ดำรงชีพด้วยผลาหารที่พระนางมัทรีแสวงหาสืบมา

กัณฑ์ที่ 5 ชูชก (นางอมิตตดาบอกชูชกให้ไปทูลขอพระกัณหาและพระชาลี)

ยังมีพราหมณ์เฒ่าใจใฝ่บุญผู้หนึ่ง ชื่อชูชก อาศัยอยู่ในละแวกตำบลบ้านทูนวิฐิตเขตเมืองคิงคราษฎร์ในแคว้นกาลิงคะ หาเลี้ยงชีพด้วยการขอทานตามเมืองต่าง ๆ จนเก็บทรัพย์ที่เหลือกินเหลือใช้ไว้ได้ถึง 100 กะสาป จะเก็บไว้เองก็กลัวสูญหาย จึงเอาไปฝากเพื่อนพราหมณ์ไว้ตัวเมียตระกูลหนึ่ง แล้วเที่ยวขอทานต่อไปเป็นเวลานานก็มีได้กลับบ้าน ฝ่ายพราหมณ์ตัวเมียผู้ได้รับเงินฝากไว้วันนั้น เมื่อยากจนลงก็เอาเงินของชูชกที่ฝากไว้ไปใช้หมด เมื่อชูชกกลับมาทวงเงินคืนพราหมณ์ตัวเมียก็ไม่สามารถจะหามาใช้ได้ จึงยกนางอมิตตดาบุตรสาวให้เป็นภรรยาชูชกแทน เมื่อชูชกพานางไปสู่ที่อยู่นางอมิตตดา ก็ปรนนิบัติชูชกอย่างภรรยาที่ดีจะพึงกระทำทุกประการ นางตั้งน้ำ ต่ำข้าว หุงหาอาหาร ดูแลบ้านเรือนไม่มีขาดตกบกพร่อง ชูชกไม่เคยต้องบ่นว่าหรือตักเตือนสั่งสอนแต่อย่างใดทั้งสิ้น ความประพฤติที่ดีเพียบพร้อมของนางอมิตตดาทำให้เป็นที่สรรเสริญของบรรดาพราหมณ์ทั้งหลายในหมู่บ้านนั้น ในไม่ช้าบรรดาพราหมณ์เหล่านั้นก็พากันดำเนินกรรยาของตนที่มีได้ประพฤติเป็นแม่บ้านแม่เรือนอย่างนางอมิตตดา บางบ้านก็ถึงกับทูลติกรรยาเพื่อให้อู้อ้อเอาอย่างนางอมิตตดา เหล่านางพราหมณ์ทั้งหลายได้รับความเดือดร้อนแทนที่จะรู้สึกตัวกลับพากันอิจฉาเกลียดชังโกรธแค้นนางอมิตตดาว่าเป็นต้นเหตุ จึงชักชวนกันไปรุมด่าว่าเยาะเย้ยและพากันหยิกทั้งทำร้ายนางอมิตตดาขณะที่นางลงไปตักน้ำที่ท่าน้ำและขับไล่ให้นางไปเสีย นางอมิตตดาอับอายและเสียใจกลับบ้านมาเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้ชูชกฟัง และบอกชูชกว่าต่อไปจะไม่ทำงานอีกแล้ว ชูชกจึงบอกว่าต่อไปนี้นางไม่ต้องทำการงานสิ่งใดชูชกจะเป็นฝ่ายทำให้ทุกอย่าง แต่นางอมิตตดาไม่ยอมที่จะใช้สามีต่างทาส และขอให้ชูชกไปหาทาสมาให้นางใช้มิฉะนั้นนางจะไม่อยู่ด้วย ชูชกได้ฟังดังนั้นก็อดอึดใจใจจะไปหาข้ทาสหญิงชายมาจากไหน เทพยดาซึ่งเคยอนุเคราะห์พระเวสสันดรคราวยกสัตตศคมหาทาน คิดจะช่วยพระเวสสันดรให้ได้บำเพ็ญบุญตรทานบริจาคเพิ่มบารมีขึ้นอีก จึงคลื่อนางอมิตตดาให้ทราบเรื่องราวของพระเวสสันดร และบันดาลให้นางแนะนำชูชกให้ไปขอสงกุมารกัณหาชาติพระโอรสธิดาของพระเวสสันดรมาเป็นทาสรับใช้ นางอมิตตดาจึงบอกชูชกว่า “ขณะนี้พระเวสสันดรเสด็จออกมาจากเมืองสีพีมาทรงบำเพ็ญพรตอยู่ในป่าเขาวงกต พระองค์เป็นผู้ใฝ่ในการบริจาทาน ท่านจงเดินทางไปขอบริจาคพระชาติกัณหาโอรสธิดาของพระเวสสันดรมาเป็นข้าทาสของเราเถิด” ชูชกไม่อยากจะเดินทางไปเลยเพราะกลัวอันตรายในป่า แต่ครั้งนั้นจะไม่ไปก็กลัว

นางอมิตตดาจะหนีไปไม่ยอมอยู่กับตน จึงจำใจรับคำ นางก็จัดเสบียงให้ชุกจกจำเป็นต้องฝืนใจออกจากบ้านเดินทางไปเขาวงกต เพื่อไปสู่ขอบริจาคพระชาติกัณฑ์หาโอรสธิดาของพระเวสสันดรมาเป็นข้าทาสรับใช้

กัณฑ์ที่ 6 จุลพน (ชุกกหลอกพรานเจตบุตร)

เมื่อชุกกเดินทางไปถึงบริเวณปากทางเข้าสู่เขาวงกต หมาไล่เนื้อที่พรานเจตบุตรเลี้ยงไว้พากันรุมไล่ต้อนชุกกขึ้นไปจนมุมอยู่บนต้นไม้ พรานเจตบุตรผู้รักษาปากทางประตูป่าตั้งใจจะยิงเสียให้ตาย ชุกกตกใจกลัวตาย แต่ชุกกนั้นเป็นคนมีไหวพริบสังเกตดูพรานเจตบุตรก็รู้ว่าเป็นคนซื่อสัตย์มีฝีมือเข้มแข็งแต่ขาดไหวพริบ จึงคิดใช้วาจาหลวงพรานเจตบุตรให้หลงเชื่อพาตนเข้าไปพบพระเวสสันดรให้ได้ จึงออกอุบายชุกกรักพริกจึงแฉับอกพรานเจตบุตรว่าตนเป็นพราหมณ์ราชทูตถือพระราชสาสน์ของพระเจ้ากรุงสุมชัย เจ้าเมืองสีพี จะมาทูลพระเวสสันดรว่า บัดนี้ชาวเมืองสีพีได้คิดแล้วจะมาทูลเชิญพระเวสสันดรให้เสด็จกลับพระนคร ทำให้พรานเจตบุตรดีใจหลงเชื่อ เพราะมีความจงรักภักดีอยากให้พระเวสสันดรเสด็จกลับเมืองอยู่แล้ว จึงให้อาหารและที่พักแก่ชุกกพร้อมจัดหาเสบียงและชี้หนทางที่จะไปถึงอาศรมพระฤาษีว่า เขาที่เห็นนั้นเป็นต้นทางชื่อเขาคันธมาถ์ ถัดไปเป็นเขาอัญชัน เดินต่อไปอีกสักครู่จะถึงป่ามะม่วง ป่าตาลและป่ามะพร้าวกับต้นเป้งแล้วถึงป่าไม้ดอกต่าง ๆ มีกลิ่นหอมตลบไปทั่วป่า และให้แวะถามหนทางที่จะไปเขาวงกตต่อไป ชุกกก็จำไว้

กัณฑ์ที่ 7 มหาพน (ชุกกหลอกพระอัจจุตฤาษี)

ประวัติของฤาษีองค์หนึ่ง ทรงศีลอยู่ในป่าหิมพานแห่งนี้มาเป็นเวลานานับ 100 ปี ในขณะที่อัจจุตฤาษีนั่งหลับตาจำศีลภาวนาอยู่พอดี ตาชีชุกกก็เข้ามาแล้วโกหกอีกครั้งว่าตนได้เดินทางมาจากกรุงสีพีนคร เพื่อไปเชิญเชิญให้พระเวสสันดรกลับเมือง แต่อัจจุตฤาษีรู้ในฉนวนท่านตาชีชุกกอย่ามาโกหกอาตมาเลย ท่านต้องการจะไปเขาวงกตเพื่อไปขอพระชาติกัณฑ์หาโอรสธิดาพระเวสสันดรไปใช้ต่างทาสไม่ใช่หรือ อาตมารู้ทั้งนั้นเป็นความจริงไหม ชุกกก็บอกความจริงหมดทุกอย่าง อัจจุตฤาษีจึงบอกว่าท่านอย่าไปตอนนี้เลย เพราะเวลานี้พระนางมัทรีกลับมาจากป่าแล้วถ้าท่านไปตอนนี้ก็ไม่เป็นผลหรอก พระนางมัทรีคงไม่ยอมให้อย่างเด็ดขาด เพราะฉะนั้นท่านจงพักผ่อนที่อาศรมอาตมาสักหนึ่งคืนแล้วค่อยไปวันรุ่งเช้า ชุกกก็เชื่อ แล้วนอนพักที่อาศรมอัจจุตฤาษีพอวันรุ่งขึ้นก็กราบลาอัจจุตฤาษีออกเดินทางต่อ เพื่อจะให้ถึงเร็ว ๆ เพราะเป็นห่วงนางอมิตตดาเมียสาวที่จากมาหลายวันแล้ว กลัวนางอมิตตดาจะถูกรุมทำร้ายอีก กัณฑ์ที่ 7 มหาพนก็จบลง

กัณฑ์ที่ 8 กัณฑ์กุมาร (ชูชกของกัณหาชาติต่อพระเวสสันดร)

ชูชกอำลาพระอัญญาณีแล้วเดินทางต่อไปตามที่อัญญาณีแนะนำ จนเข็นที่บรรลุมหาเวทและถึงสระโบกขรณีใกล้อาศรมพระเวสสันดร ก็คิดว่าจวนค่ำแล้วเป็นเวลาทีพระนางมัทรีกลับจากป่า หากจะเข้าไปทูลขอสองพระกุมารในเวลาที่พระนางมัทรีอยู่ด้วยเห็นจะไม่สำเร็จ พระนางคงจะไม่ยินยอมยกให้เพราะความรักอาลัยพระโอรสธิดา ชูชกเกรำพึงว่า “เวลาปานนี้น่าจะมีผู้ตั้งประจัญใจที่ภูนี้เจตน์จงด้วยสมเด็จเจอนงค์นำภูมัทรี เธอคงจรลิกกลับจากแสวงหาผลาผลเสด็จรีบร้อนเข้าอาศรมสถาน อนึ่งก็เป็นคำบุราณทำขอมว่า ช้ำช้ำจะได้พร้าวสองเล่มงาม ค่วนได้สามผลามักพลิกเพลงธรรมดาว่าสตรีนี้เป็นเกาะแก่ง กิดกระแสนกุด มีมัจฉริยะมีคมนคือตัวมาร ยามเมื่อสามีจะทำทานมักทำลาย...” จึงควรจะรอไว้ถึงตอนเช้าวันรุ่งขึ้นให้พระนางเสด็จไปหาผลไม้ในป่าเสียก่อน จึงค่อยเข้าไปทูลขอต่อพระเวสสันดรเพียงลำพัง คิดเช่นนั้นแล้วชูชกจึงปีนขึ้นไปนอนบนชะงอนเขาเพื่อให้พ้นภัยจากสัตว์ร้าย ครั้นรุ่งเช้าก็เดินทางไปยังพระอาศรมของพระเวสสันดร

เพลงกล่อมกัณหาชาตินอน

นอน...นอน...นอนหนุนตักแม่นอน...นอน...นอน...นอน...ลูกนอนแม่จะกล่อมให้
ไอ้ชาติ...เจ้ากัณหา...จงหลับตา...อย่าอดอ้อน ฟังคำพระมารดา อย่าอาวรณ์เลยลูกยาหัวใจแม่
จะขาด สุดอนาถวาสนา ถึงคราวโศกชะตา ถึงเวลาจะระทม.....
ยังมีสองลูกแก้ว อันผ่องแผ้ว ไม่ตรอมตรม เรไรร้องระงม เสวยนมของมารดา แม่จูบฝ้า
เชยชิด หลับสนิทจงนิทรา สงสารพระบิดา ภาวนาเอกากาย.....
รุ่งเช้าแม่เข้าป่า จะไปหาผลไม้ เปรี้ยวหวานเอามาให้ ลูกจะได้รับประทาน หน้อยยากสัก
เพียงใด แม่ก็ไม่สะทสะท้าน ขออย่างเดียวแม่ต้องการ ให้ลูกนั้นอยู่สบาย.....
ยอดเอ๋ยไอ้ยอดรัก ผู้มีพักตร์ผ่องโสภา หลับสนิทจงนิทรา พระมารดาจะกล่อมให้นอน
อ้อมกอดแทนพระที่ แขนแม่นี้หนุนต่างหมอน จงหลับตาอย่าอาวรณ์ เจ้าจงนอนให้หลับสบาย
นอน...นอน...นอนเสียดลูกนอน นอน...นอน...นอน...ลูกนอนให้หลับสบาย

คืนนั้นพระนางมัทรีทรงพระสุบินร้ายเหมือนนางบอกเหตุแห่งการพลัดพรากว่า มีบุรุษผู้หนึ่ง
ร่างกายกำยำถือดาบมาตัดแขนซ้ายขวาของพระนางขาดออกจากกาย มีหน้าช้ำบุรุษผู้นั้นยังควักเอา
ดวงเนตรซ้ายขวาแล้วยังฝ่าเอาดวงพระทัยพระนางไปด้วย พระนางมัทรีทรงตกพระทัยตื่นขึ้นมา
ไม่สบายพระทัยเป็นอย่างยิ่ง

พระนางมัทรีร้องกลอนลึเก

แม่หลับสนิทนิมิตฝัน	หัวใจแม่สั่นสะท้าน
โ้ใจฉันหายใจฉันสั้น	เราไม่เคยฝันอย่างนี้
แม่ตกใจตื่นลืมตา	สองกรก็คว้าลูกแก้ว
แม่นึกว่าลูกตายไปเสียแล้ว	โ้ลูกแก้วของชนนี้
แม่จะไปให้พระองค์ท่านทำนาย	ว่าฝันจะร้ายหรือดี

พระนางมัทรีเล่าความฝันให้พระเวสสันดรทรงทราบ พระเวสสันดรทรงหยั่งรู้อาจจะมีผู้มาทูลขอพระโอรสธิดา แต่ครั้งจะบอกความตามตรงพระนางมัทรีก็คงจะไม่ยินยอมและทนไม่ได้ที่จะยกลูกน้อยทั้งสองให้ผู้อื่นไป ซึ่งพระองค์เองนั้นตั้งพระทัยมั่นว่าจะบริจาครทรัพย์สมบัติทุกสิ่งทุกประการในกายนอกราย แม้แต่ชีวิตและเลือดเนื้อของพระองค์หากมีผู้มาทูลขอก็จะทรงบริจาคให้โดยมิได้ทรงเสียดายหรือหวาดหวั่น พระเวสสันดรจึงตรัสกับพระนางมัทรีว่าจะดูแลพระโอรสธิดาให้ พระนางมัทรีจึงเสด็จไปหาผลไม้ในป่าแต่ลำพัง

เมื่อพระนางมัทรีเข้าป่าไปหาผลไม้แล้ว ชูชกพราหมณ์เฒ่าเห็นได้เวลาจึงมาที่อาศรมพระเวสสันดร พบสองพระกุมารพระชาติพระกัณหาที่ทรงเล่นอยู่น้ำอาศรม ก็แกล้งขูให้สองพระองค์ตกพระทัยเพื่อข่มขวัญไว้ก่อน แล้วเข้าเฝ้าพระเวสสันดรกล่าววาทจากราบทูลด้วยโวหารอ้อมค้อมลดเลี้ยวชักแม่น้ำทั้งห้า เพื่อทูลขอพระโอรสธิดาไปเป็นข้าช่วงใช้ของตน พระเวสสันดรทรงมีพระทัยยินดีที่จะทรงกระทำบุตรทาน คือการบริจาคนบุตรเป็นทาน อันหมายถึงว่าพระองค์เป็นผู้สละกิเลสความหวงแหนในทรัพย์สมบัติทั้งปวง แม้กระทั่งบุคคลอันเป็นที่รักก็สามารถสละเป็นทานเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ จึงประทานให้แต่พระองค์ทรงผัดผ่อนต่อชูชกว่าขอให้พระนางมัทรีกลับมาจากป่าได้ถ้าลาโอรสธิดาเสียก่อน ชูชกก็ไม่ยินยอม กลับทูลว่า “หากพระนางกลับมาสัญญาตัญญาแห่งมารดาขอมจะทำให้พระนางหวงแหนใยพระโอรสธิดา ขอมจะไม่ทรงให้โอรสธิดาพราดจากไปได้ หากพระองค์ทรงปรารถนาจะบำเพ็ญทานจริง ก็โปรดยกให้หม่อมฉันเสียแต่บัดนี้เถิด” พระเวสสันดรจึงขอให้ชูชกนำสองกุมารไปสู่สำนักพระเจ้ากรุงสญชัย เพื่อจะได้รับพระราชทานทรัพย์สมบัติได้ตัว แต่ชูชกไม่ยอมอ้างว่าเกรงพระเจ้ากรุงสญชัยจะหาว่าล่อลวงเอาพระนัดดาไปอาจจะต้องโทษจึงขอพาสองกุมารไปสู่เมืองกลิงคราษฎร์เสียในวันนี้ พระเวสสันดรจึงทรงทานให้สองโอรสแก่เฒ่าชูชก กุมารทั้งสองคือกัณหาและชาติทรงเป็นเด็กที่มีความเฉลียวฉลาดมากได้ฟังความอยู่ใกล้ ๆ เมื่อทราบว่าพระบิดาจะยกตนทั้งสองให้แก่ชูชกเป็นทานก็ทรงหวาดกลัวจึงพากันไปหลบซ่อนตัวอยู่ในสระบัว โดยเดินถอยหลังสู่สระบัวเพื่ออำพรางประหนึ่งว่าเดินขึ้นจากสระ แล้วนำใบบัวบังเศียรบังตัวไว้ไม่ให้เห็น เมื่อชูชกไม่เห็นสองกุมาร ก็ตัดพ้อพระเวสสันดร

ว่าพุดจาตลปะตงแลงแก้งพยักหน้าให้ลูกหนี พระเวสสันดรจึงออกตามไปถึงสระบัวก็ทรงทราบว่าสองกุมารอยู่ในสระบัวนั้น เพราะรอยเท้าของผู้ที่ขึ้นจากสระจะต้องหนักที่ปลายเท้า หากรอยเท้าหนักที่สันเท้าแสดงว่าเจ้าของรองเท่านั้นเดินถอยหลังลงสระ จึงตรัสเรียกให้ขึ้นมาโดยรำพันว่า “ชาติกัณหา เจ้าจงขึ้นมาหาพ่อเถิด หากเจ้านั่งเฉยอยู่ พรหมณ์เฒ่าก็เยาะเย้ยว่าพ่อนี้ไร้วาจาสัตย์ พ่อตั้งใจจะบำเพ็ญทานบารมี เพื่อสละละกิเลสให้บรรลुพระโพธิญาณ จะได้เป็นที่พึ่งแก่สัตว์โลกทั้งหลายในภายภาคหน้า ให้พ้นจากทุกข์แห่งการเวียนว่ายตายเกิด เจ้าจงมาช่วยพ่อประกอบการบุญเพื่อบรรลุผล คือพระโพธิญาณนั้นเถิด” พระเวสสันดรกล่าวเปรียบเทียบกับสองกุมารเป็นสำเนาซึ่งจะนำพระองค์ให้ไปถึงพระนิพพานขอให้ขึ้นมาช่วยยกปิยบุตรทานด้วย ทั้งสองกุมารทรงได้ยินพระบิดาตรัสเรียก ก็ทรงรำลึกได้ถึงหน้าที่ของบุตรที่ดีที่ต้องเชื่อฟังบิดามารดา รำลึกได้ถึงความพากเพียรของพระบิดาที่จะประกอบบารมีเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลส ทั้งยังรำลึกถึงขัตติยมานะว่าทรงเป็นโอรสธิดากษัตริย์ไม่สมควรจะหวาดกลัวต่อสิ่งใด จึงเสด็จขึ้นมาจากสระบัวทอดพระบาทพระบิดาแล้วก็ทรงกันแสง (ร้องไห้) พระเวสสันดรจึงคาดค่าตีราคาสองกุมารคือ ให้ชาติกัณหาได้ถอนตัวพันตำลึงทอง กัณหาให้ค่าได้ถอนตัวสิ่งละร้อย หากผู้ใดจะได้ถอนตัวสองกุมารก็ต้องเอาของสองสิ่งนี้เป็นค่าได้ถอนตัว แล้วพระเวสสันดรจึงจูงสองพระองค์มาทรงบริจาคเป็นทานให้แก่ชุก ฝ่ายพระชาติเมื่อทูลลาพระบิดาไปเป็นข้าทาสของชุก ได้กล่าวกับแก้วกัณหาว่า “คูรแก้วกัณหาเอ๋ย พี่ได้ยินเนื้อความเล่าสืบกันมาว่า กำฟ้าสองประการสืบสันดานโดยประเพณี กุมารกุมารีใดไร้นिरาศปราศจากพ่อแม่มัผู้เดียว ก็พ่อแลพอเหลือว ชื่อว่าอยู่พร้อมทั้งบิดาและมารดา ทารกผู้ใดไร้นिरาศปราศจากแม่ยังแต่พ่อผู้เดียวก็เปล่าเปลี่ยว ได้ชื่อว่าสูญสิ้นทั้งบิดาและมารดา ถึงจะประโลมเลี้ยงรักษาเล่าก็ไม่ถึงใจ ถึงจะได้ทุกข์ภัยสักร้อยสิ่ง อันบิดาแล้วก็นิ่งไม่นำพา อันคุณของพระมารดาท่านพรรณนาไว้ว่าเป็นที่อึ่ง”

ชุกครั้งได้รับพระราชทานพระชาติกัณหาเป็นสิทธิขาดแล้ว ก็แสดงอำนาจเจียนตีสองกุมารต่อหน้าพระเวสสันดร พระองค์ก็ทรงนั่งเฉยเสีย เมื่อถูกชุกเจียนตีมาก ๆ เข้า สองพระกุมารก็ทรงรำพันปรับทุกข์กัน ครั้นพระเวสสันดรได้ฟังคำรำพัน และเห็นชุกเจียนตีสองกุมารต่อหน้าพระองค์โดยมิได้ยำเกรงเช่นนั้น ก็ทรงปริเทวนาการสงสารพระโอรสธิดาแต่ก็ไม่อาจทำประการใดได้ เพราะทรงถือว่าได้บริจาคเป็นสิทธิแก่ชุกไปแล้ว และเปรียบชุกเหมือนกับพราณเบ็ดมาตีปลาหน้าไซ กระทุ่มน้ำให้ปลาตื่น คือไม่ให้พระองค์อันเป็นเสมือนปลาเข้าไปยังไซคือพระโพธิญาณ สองพระกุมารชาติกัณหาที่คร่ำครวญตั้งความถึงพระนางมัทรี

เรื่องเป็นกลอนนิเกตอนยกพระแสงจะพันชุก

ว่าชะชะอ้ายพราหมณ์นี้ทะนงหนอ	มาตีลูกต่อหน้าพ่อไม่เกรงใจ
เมื่อตอนเราจากกรุงไกร	พระขันนินชัยคิดมีอมา
จงมาอ้ายพราหมณ์เสียเถิดหรือ	พระทัยอึดอื้อยั่นคิด
อ้ายพราหมณ์ทำความผิด	เราอยากจะคิดเช่นฆ่า
เรายกพระแสงจะพันชุก	พระแสงค่อยตอก...ลงมา

เมื่อพระเวสสันดรทรงปลงพระทัยจากการบริจาคทานบุตรเพื่อพระโพธิญาณได้ในครั้งนี้แล้ว ก็ทรงเสด็จกลับเข้าจำศีลภาวนาในอาศรม ชุกจึงจุกดลากเอาสองกุมารออกเดินทางและเมี้ยนตีเรือยไปจนพลบค่ำก็ล่วงพันประตูป่า

กัณฑ์ที่ 9 กัณฑ์มัทรี (พระอินทร์ถ่วงเวลาพระนางมัทรีไม่ให้ไปทันเวลา)

พระนางมัทรีทูลฝากพระโอรสทั้งสองแก่พระเวสสันดร แล้วเดินเข้าไปหาผลไม้มิในป่าลึก ก็เกิดอาเพศเก็บผลไม้ได้เพียงเล็กน้อย จึงรีบเดินทางกลับอาศรม พระอินทร์เกรงว่าถ้าพระนางมัทรีกลับมาแต่กลางวันก็จะเที่ยวติดตามสองพระกุมาร และอาจติดตามไปพันชุกที่พาสองพระกุมารไปแล้ว จึงให้เทวดา 3 องค์จำแลงกายเป็นเสือโคร่ง เสือเหลือง และราชสีห์ นอนขวางทางอยู่ พระนางจึงอ่อนวอนขอทางจากสัตว์ทั้งสาม จนพลบค่ำเทวดาจึงเปิดทางให้ เมื่อพระนางเสด็จกลับมาถึงอาศรมไม่เห็นสองพระกุมารจึงเที่ยวตามหาก็ไม่พบ ทรงพิลาปราพันถึงลูกรักทั้งสองด้วยความโศกสุดกำลัง แล้วออกเที่ยวหาโอรสแทบจะวายชีวิตอยู่กลางดง

กลอนมัทรี

มัทรีต้องตามหาลูก	ด้วยพระทัยพันผูกหนักหนา
คิดถึงพ่อชาติแม่กัณหา	ในพระอุราหวนไหว
ทูลถามพระองค์ก็ไม่ตอบ	หรือพระองค์ไม่ชอบมัทรี
ทูลถามเรื่องกัณหาชาติ	เด็งพีไม่ยอมปราศรัย
มัทรีเที่ยวตามหาลูก	แสนเป็นทุกข์ในอก
เที่ยวตามหาจนน้ำตาตก	ในหัวอกแทบสลาย
เมื่อตอนอาทิตย์ดับจมดิ่ง	แม่ฟังแต่เสียงหรีงเรไร

เมื่อกลับมาอยู่เบื้องพระพักตร์พระนางมัทรีจึงทูลถามพระเวสสันดร พระเวสสันดรจะทรงตอบความจริงก็เกรงว่านางจะทนความเศร้าโศกมิได้ จึงทรงแกล้งตรัสโหวดการหึงหวงเข้าหักความโศกของพระนางให้เสื่อมลง ด้วยถ้อยคำไพเราะเป็นคติดำเนินว่า นางไปป่าหาผลไม้กลับมาจนเย็นค่ำ คงจะร้อนรมย์มากจนลืมนึกถึงโอรสธิดาและสามีที่คอยอยู่ ดังนี้ “เออ ก็เมื่อเช้าเจ้าจะเข้าป่านำสงสาร ปานประหนึ่งว่าจะไปมิได้ทำร้องไห้ฝากลูกมิรู้แล้ว ครั้นคลาดแล้วเคลื่อนคล้อยเข้าสู่ดง ปานประหนึ่งว่าจะหลงลืมลูกสละผิว ต่อมีดมัวสิจึงกลับเข้ามาทำเป็นบิบน้ำตาตือกว่าลูกหายใครจะไม่แยกกายความคิดหญิง ถ้าแม่เจ้าอาศัยอยู่ด้วยลูกจริงเหมือนวาก็จะรีบกลับเข้ามาแต่ตะวันไม่ทันรอน เอนี่เจ้าเที่ยวพนจรตามสนุกใจ ชมนกชมไม้ในไพรวัน สารพันที่จะมี ทั้งฤษีสิทธิ์วิทยากร คนธรรพ์ เทพารักษ์ผู้มีพักตร์อันเจริญ เห็นแล้วก็น่าเพลิดเพลินไม่เมินได้ อุปมาเสมือนหนึ่งกุมรินบินวะว่อนเที่ยวซบซามเอาเกษรสுகคนธมาเสศ พบดอกไม้อันวิเศษต้องประสงค์เกล้าลึงรสนลิมรัง เข้าเดือนเจ้าลิมพริ้ว ใต้น้ำแล้วลิมหลังไม่เหลียวกลับ เที่ยวทอดประทับมากลางทาง... พอมาถึงก็ทำเสขึ้นเสียงเสียงพาโลว่าลูกหาย...”

พระเวสสันดรตรัสตัดพ้อนางนาประการกล่าวหาว่านางนอกใจ พระนางมัทรีได้ทรงฟังก็เสียพระทัย ทูลตอบว่า “เมื่อหม่อมฉันจะกลับอาศรมมีสัตว์ร้ายวนเวียนดักทางอยู่ หม่อมฉันจะมาก็มาได้จนเย็นค่ำ สัตว์ร้ายเหล่านั้นจึงจากไป หม่อมฉันมีแต่ความสัตย์ซื่อ มิได้เคยนึกถึงความสุขสบายส่วนตัวเลยแม้แต่น้อยนิด บัดนี้ลูกของหม่อมฉันหายไปจะเป็นตายร้ายคืออย่างไรก็มีทราบ หม่อมฉันจะเที่ยวติดตามหาจนกว่าจะพบลูก” พระนางมัทรีทรงออกเที่ยวตามหาพระชาติกันหาตามรอบบริเวณศาลาทำไร่ ๆ ก็มิได้พบ จนในที่สุดนางก็สลบไป

มัทรีรำพันเป็นบทกลอนก่อนสลบ

ไอ้พี่จะ พี่จำ.... เอย.... เออ...เออ...เอ้อ...เออ...เอย...ไม่ปราณี.... ให้น้องนี้ ปวดพระทัย
เออ..เออ..เออ...เออ...เอย... เป็นหนักหนา.....เอย....

จะอยู่ไป ทำไมกัน...เอย เออ...เออ...เอ้อ...เออ...เอย ในครั้งนี้ เห็นชีวิต ต้องมลาย เออ
...เออ...เออ...เอ้อ...เอย.. ในป่านี้....เอย....

พระเวสสันดรทรงเวทนา จึงทรงนำน้ำเย็นมาประพรมจนพระนางฟื้นคืนสมปกติ เมื่อพระนางมัทรีฟื้นและทูลถามถึงพระชาติพระกันหา พระเวสสันดรก็ทรงบอกความจริงว่าได้ประทานโอรสแก่ชุกไปแล้ว หากชีวิตไม่สิ้นก็คงจะได้พบ และขอให้พระนางอนุโมทนาในทานบารมีที่ทรงกระทำไปนั้นด้วย พระนางมัทรีทรงตัดความหวังหาอาลัยในสายเลือด และทรงอนุโมทนาปิยบุตรทานที่พระราชสามีทรงบำเพ็ญแล้วก็ค่อยบรรเทาจากความโศกเศร้า

กัณฑ์ที่ 10 สักกบรรพ (พระเวสสันดรบริจาคพระนางมัทรี)

ฝ่ายเท้าสักกะเทวราช (พระอินทร์) ทรงเล็งเห็นว่า พระเวสสันดรพระราชทานสองกุมารให้ชูชกไปแล้ว ภายหลังหากมีผู้มาทูลขอพระนางมัทรีพระองค์ก็จะประทานให้อีก พระเวสสันดรก็จะทรงลำบากไม่อาจบำเพ็ญเพียรได้เต็มความปรารถนา เพราะต้องทรงแสวงหาอาหารประทังชีวิต ท้าวสักกะจึงจำเลยพระองค์เป็นพราหมณ์มาทูลขอรับบริจาคพระนางมัทรี พระเวสสันดรก็ทรงปิติยินดีที่จะได้ประกอบทานคือการบริจาคภรรยาเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น พระนางมัทรีก็ทรงเต็มพระทัยอนุโมทนาเพื่อทรงมีส่วนในการบำเพ็ญทานบารมีให้ได้สัมฤทธิ์พระสัมโพธิญาณตามที่พระเวสสันดรทรงตั้งพระทัยไว้ พระเวสสันดรจึงทรงอนุญาตและหลั่งน้ำเป็นสิทธื์ขาดแก่พราหมณ์ ครั้งนั้นได้เกิดความมหัศจรรย์แผ่นดินไหวไปทั่ว พระเวสสันดรจึงได้ทรงประกอบบุตรทานอันยากที่ผู้ใดจะกระทำได้ สมดังที่ได้ตั้งพระทัยว่าจะบริจาคทรัพย์ของพระองค์เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น โดยปราศจากความหวงแหนเสียดาย

เมื่อได้รับบริจาคแล้วท้าวสักกะจึงตรัสสรรเสริญอนุโมทนาในกุศลแห่งทานบารมีของพระเวสสันดร อำนวยชัยแล้วฝากพระนางมัทรีไว้ยังไม่รับไป ให้อยู่ปรนนิบัติพระเวสสันดรสืบไป แล้วสำแดงตนให้ปรากฏว่าเป็นท้าวสักกรินทร์เหาะลอยอยู่กลางอากาศ ทั้งทรงอนุญาตให้พระเวสสันดรขอพรได้ 8 ประการ ซึ่งพรที่พระเวสสันดรขอได้แก่

พระพรที่ 1 ขอให้พระเจ้ากรุงสยุมชัยพ้อพระทัยในความประพฤติของพระองค์ ยินดียกโทษให้และเชิญกลับพระนคร

พระพรที่ 2 ขอให้มิไจกรณาผ่นผืนผู้ที่ได้รับโทษประหารชีวิตให้รอดชีวิต

พระพรที่ 3 ขอให้พระองค์เป็นที่พึ่งพำนักเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรให้ความผาสุกและเป็นที่รักใคร่กับชนทั่วหน้าทั้ง 3 วย คือปฐมวัย มัชฌิมวัย ปัจฉิมวัย

พระพรที่ 4 ขอให้มีความสันโดษเฉพาะภรรยาของตนเองไม่ยินดีด้วยภรรยาผู้อื่น

พระพรที่ 5 ขอให้มิบุตรสืบราชอิสริยยศตระกูลวงศ์มีอายุยืนมีอำนาจและอยู่ในธรรมปฏิบัติ

พระพรที่ 6 เมื่อกลับเข้าพระนครรุ่งขึ้นเข้าให้มีภักษาหารเกิดด้วยเทพฤทธิ์พ้อแก่การบริจาคทาน

พระพรที่ 7 เมื่อทำทานไปเท่าใดขออย่าให้พระราชทรัพย์ที่มีอยู่หมดไป ขอให้บริสุทธิ์ทั้ง 3 กาลคือ ก่อนแต่จะให้ กำลังให้ และให้แล้ว ไม่เดือดร้อนในกาลใดกาลหนึ่ง

พระพรที่ 8 เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วขอให้ได้ไปบังเกิดยังโลกสวรรค์ชั้นดุสิต และให้ได้สถิตสูงขึ้นไปจนถึงชั้นยอดอย่าให้ตกต่ำเลย ถ้ากลับมาเกิดในมนุษย์โลกอีกก็ขอให้สำเร็จพระสัมโพธิญาณในชาตินั้นแล้วไม่เกิดอีกต่อไป

สมเด็จพระเจ้าสักกรินทร์ราชก็ทรงประสาทพรให้แล้วเสด็จกลับไปยังทิพย์วิมาน

กัณฑ์ที่ 11 มหาราช (พระเจ้ากรุงสุโขทัยไถ่สองกุมารและจะไปรับพระเวสสันดร)

ฝ่ายชูชกพาสองกุมารชาลีกันหาออกเดินทางมาในป่าเป็นหนทาง 60 โยชน์ ระยะเวลาหนึ่ง ได้รับความลำบากเป็นอันมาก ในระหว่างทางเทพเจ้าได้คอยปกปักรักษาไว้ให้เป็นอันตราย ครั้นเพลาค่ำชูชกก็ผูกพระพาทาสสองกุมารไว้กับกอไม้ แล้วตนเองก็ป็นขึ้นไปนอนบนต้นไม้ เหล่าเทพเทวดามีความสงสารจึงเนตรมิตรกายคล้ายพระเวสสันดรและพระนางมัทรีคอยดูแลรักษา ปกป้องทำนุบำรุงขวัญพระกัณหาพระชาติตลอด 15 ราตรี จนมาถึงทางสองแพร่งที่จะไปเมืองกลิงคราชบุรี เทพเจ้าจึงคล้อยให้หลงทางไปจนถึงนครสีพี พระเจ้ากรุงสีพีจึงเกิดนิมิตฝันตามคำทำนายเขาว่ากันว่า จะได้อลาแต่เสียทรัพย์

เช้าวันรุ่งขึ้นเมื่อพระเจ้ากรุงสุโขทัยเสด็จออกหน้าพระลาน เทพเจ้าก็คล้อยให้ชูชกพาสองกุมารผ่านหน้าที่ประทับ โดยหม่อมอำมาตย์ข้าราชการมิได้ทักห้ามปรามแต่ประการใด พระเจ้าสุโขทัยทอดพระเนตรเห็นชูชกพาบุตรน้อยพระนัดดาทั้งสองพระองค์มา ก็ทรงจำได้ จึงให้เสนาไปนำชูชกและสองพระกุมารมาเฝ้า ถ้ามถึงเรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับการนำสองพระกุมารมา ชูชกก็ทูลตามความจริงว่าพระเวสสันดรทรงบริจาคพระชาติกัณหาให้เป็นข้าทาสของตนแล้ว บรรดาเสนาอำมาตย์และประชาชนทั้งหลายต่างก็พากันสงสารพระกุมารทั้งสอง และตำหนิพระเวสสันดรที่มีได้ทรงหวังไยพระโอรสธิดา พระชาติเห็นผู้อื่นพากันตำหนิเดียดินพระบิดาจึงทรงกล่าวว่า “เมื่อพระบิดาเสด็จไปผนวชอยู่ในป่ามิได้ทรงมีสมบัติใดติดพระองค์ไป แต่ทรงมีพระทัยแน่วแน่ที่จะสละกิเลส ไม่หลงใหลหวงแหนในสมบัติสิ่งหนึ่งสิ่งใด แม้บุคคลอันเป็นที่รักก็ยอมสละได้เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น เพราะทรงมีพระทัยมั่นในพระโพธิญาณในภายหน้า ความรัก ความหลง ความโลภ ความโกรธ เป็นกิเลสที่ขวางกั้นหนทางไปสู่พระโพธิญาณ พระบิดาของหม่อมฉันสละกิเลสได้ดังนี้จะมาตำหนิเดียดินพระองค์หาควรไม่” พระเจ้าสุโขทัยได้ทรงฟังดังนั้นก็ยินดี จึงตรัสเรียกพระชาติให้เข้าไปหา แต่พระชาติยังคงประทับอยู่กับชูชก และทูลว่าพระองค์ยังเป็นทาสของชูชกอยู่ดังนี้ “ซึ่งทรงพระกรุณานับเนื่องในพระประยูรวงศ์ พระคุณของพระองค์ก็เป็นล้นเกล้า แต่ตัวข้าพเจ้าเป็นทาสดังฤจะเอื้อมอาจขึ้นไปนั่งร่วมบัลลังก์รัตนราชภิรมย์ อันประเสริฐสูงไม่สมพิสัยสักดี เหตุฉะนั้นพระหลานรักจึงเจียมตัวด้วยกลัวอายชายเฝ้าพระบาท จึงเฝ้าอยู่ห่าง ๆ อย่างทำนองทาสแต่เพียงนี้...” พระเจ้าสุโขทัยจึงตรัสตามคำไถ่ของสองพระกุมารเพื่อขอไถ่สองกุมารจากชูชก พระชาติทูลว่าพระบิดา ตีค่าพระองค์ไว้หนึ่งพันตำลึงทอง ส่วนพระกัณหา นั้นเป็นหญิงพระบิดาตีค่าตัวไว้สูงเพื่อมิให้ผู้ใดมาไถ่ตัวหรือซื้อขายไปได้ง่าย ๆ พระกัณหา นั้นมีค่าตัวเท่ากับทรัพย์เจ็ดชีวิตเจ็ดสิ่ง เช่น ข้าทาสหญิงชาย เป็นต้น สิ่งละเจ็ดร้อยกับทองคำอีกหนึ่งร้อยตำลึง พระเจ้าสุโขทัยก็โปรดให้เบิกพระราชทรัพย์และสวัญญาณทรัพย์มาพระราชทานแก่พราหมณ์ชูชก ไถ่ตัวพระนัดดาจากชูชก และสมโภชรับขวัญพระราชชนัดดาทั้งสอง โปรดให้จัดข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงชูชกเพื่อตอบแทนที่พาพระนัดดา

กลับมาถึงเมือง ชุขกพรหมณ์แต่เอาทานไม่เคยได้บริโภคอาหารดี ๆ ไม่รู้จักยับยั้งบริโภคอาหารเกินขนาดจนท้องแตกตายเพราะเดโชธาตุไม่ย่อย พระเจ้าสุณชัยโปรดให้จัดการศพแล้วปาวร้องหาญาติมารับเงินของพรหมณ์ชูชกไปก็หาไม่มีใครมาขอรับไม่ จึงรับสั่งให้บริวารนำเงินเข้าพระคลังหลวง

จากนั้นพระเจ้าสุณชัยก็ขอให้พระชาติไปทูลเชิญพระเวสสันดรกลับนคร เพราะบรรดาประชาชนก็พากันได้คิดว่าพระเวสสันดรได้ทรงประกอบทานบารมีอันยิ่งใหญ่กว่าทั้งหลายทั้งปวงก็เพื่อประโยชน์แก่ผู้คนทั้งหลายหาใช่เพื่อพระองค์เองไม่ แต่พระชาติทูลว่าเกรงพระบิดาไม่ทรงเชื่อขอให้พระเจ้าสุณชัยยกพลโยธาไปรับพระบิดาพระมารดากลับพระนครเอง พระชาติได้ทูลพระเจ้ากรุงสุณชัยด้วยคำอันไพเราะและน่ารักเมื่อถูกเรียกให้เข้าไปใกล้ ๆ และขอร้องให้ไปตามพระเวสสันดรว่า “ซึ่งจะโปรดให้หลานออกไปทูลเชิญเสด็จแล้วพระบิดาจะระแวงว่าเป็นเท็จไม่เชื่อฟัง อันคำเด็กลี้ภัยหรือใครจะหวังเอาเป็นจริง เห็นพระทัยท้าวเธอจะเกรงกริ่งไม่คืนเมือง ขอเชิญเสด็จพระองค์ออกไปปลอบปลี่ยนดวงกมลทวยแห่งพระเจ้าพ่อผู้เป็นหน่อเนื้อเรศร์ราชบุตร...” พระเจ้ากรุงสุณชัยจึงตรัสสั่งให้เตรียมกองทัพนำกระบวณเสด็จ เพื่อไปรับพระเวสสันดรและพระนางมัทรีกลับคืนสู่เมืองสีพี หลังจากนั้น 7 วัน ขณะที่เสด็จออกจากเมืองสีพีเพื่อจะยกกองทัพไปรับพระเวสสันดรเจ้านครลิงคราชภูรีได้ให้พรหมณ์ชาวกลิงคราชภูรี 8 คน ได้นำช้างปัจจัยนาเคนทร์มาถวายคืนแก่นครสีพี พระองค์จึงรับสั่งให้พระชาติทรงช้างนั้นเป็นทัพหน้ายกพลออกจากเมือง ประทับแรมอยู่หลายราตรีจึงเสด็จถึงสระมูจลินทร์ พระชาติจึงสั่งให้สร้างพลับพลารับเสด็จสมเด็จพระอัยกา

พระเวสสันดรเมื่อได้ยินเสียงกองทัพก็ก้องกึกกวดพระทัย สำคัญว่าข้าศึกคงจะตีพระนครสีพีแตกและปลงพระชนม์พระราชบิดาเสียแล้ว จึงยกกองทัพมาเพื่อจะตามมาประหารพระองค์เสียด้วย จึงทรงพาพระนางมัทรีไปแอบซ่อนคูกองทัพ เมื่อพระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นก็ทรงแนพระทัยว่าเป็นทัพพระเจ้ากรุงสุณชัยยกมารับพระเวสสันดรสมดังพรที่ท้าวสักกรินทร์ประสาทให้ จึงทรงเตือนพระราชสวามีให้ทรงได้สติและเสด็จกลับมายังพระอาศรมตามเดิม

กัณฑ์ที่ 12 ฉกษัตริย์ (กษัตริย์ 6 พระองค์พบกันดีใจและร้องไห้จนสลบพระอินทร์บันดาลฝนโบกขรพรรษาให้ตก)

พระเจ้ากรุงสุณชัย เสด็จพระราชดำเนินพร้อมจตุรงค์เสนาเป็นขบวน จากกรุงเชตุอุดรใช้เวลา 1 เดือน กับ 23 วัน จึงเดินทางถึงเขาวงกต เสียงโห่ร้องของทหารทั้ง 4 เหล่า ทำให้ป่าใหญ่สนั่นครันครื้นทำให้พระเวสสันดรทรงคิดว่าเป็นข้าศึกมารบนครสีพี จึงชวนพระนางมัทรีขึ้นไปแอบดูที่ยอดเขา พระนางมัทรีทรงมองเห็นกองทัพพระราชบิดาจึงได้รับสทูลพระเวสสันดร

สมเด็จพระเจ้ากรุงสุณชัยเสด็จไปถึงพระอาศรมและตรัสถามถึงทุกข์สุขแล้ว พระราชมารดาก็เสด็จไปถึงสองกษัตริย์ก็ทรงทำปฏิสันถารด้วยดี แต่เมื่อสองพระกุมารเสด็จไปถึงพระ

อาศรม พระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นก็กรรแสงรำไห้ สองพระกุมารก็ทรงวิ่งเข้าสวมกอด พระชนนีพิโรธำพันจนสลบลงไปด้วยกันทั้งสามพระองค์ เมื่อพระเวสสันดรและพระชนกชนนีเห็น เช่นนั้นก็ทรงกรรแสงสุดประมาจนถึงวิญญูภาพล้มสลบไปด้วย เหล่าพระสนมและข้าราชการ บริวารต่างก็สลบตามกันไปหมดสิ้น

ครั้งนั้นแผ่นดินไหวทั่วพื้นพิภพ สมเด็จพระอมรินทราบิราชทรงทราบเหตุอันเศร้าโศกของหกกษัตริย์ ก็บันดาลให้ฝนโยกขรพรพรายให้ตกลงมาในที่ชุมนุมนั้น กษัตริย์ทั้งหกและเหล่า ข้าราชการบริวารต่างพื้นถิ่นสมปฤติทั่วกัน หกกษัตริย์ก็ทรงได้พบกันด้วยความโสมนัสยินดี พระ เจ้าสฤษดิ์จึงตรัสบอกพระเวสสันดรว่าประชาชนชาวสี่พีได้เห็นสิ่งที่ควรแล้ว และพากันร่ำร้องได้ ทูลเชิญเสด็จกลับเมืองสี่พี หมู่อำมาตย์ต่างก็ชวนกันน้อมเกล้าฯขอพระราชทานอภัยโทษที่ได้มีมาแต่ หนหลัง และขออัญเชิญเสด็จคืนสู่พระนคร

เมื่อพระเวสสันดรได้ฟังคำทูลเชิญเช่นนั้น ครั้นจะรับเชิญก็เกรงประชาราษฎร์จะหาว่า พระองค์พระทัยเบา จึงทูลถามพระราชบิดาว่าครั้งก่อนพระองค์ได้ปกครองไพร่ฟ้าประชาชนด้วย ทศพิธราชธรรม ก็ยังถูกขับไล่เนรเทศเสียดจากพระนคร พระเจ้ากรุงสฤษดิ์ก็ปลอบโยนขอโทษและ อ้อนวอนถึง 2 ครั้ง จึงทรงรับ รวมเวลาที่พระองค์บำเพ็ญพรตอยู่ ณ เขาวงกตนานถึง 9 เดือน 15 วัน พระเวสสันดร พระนางมัทรี และพระชาติกัณหาจึงได้ยินยอมเสด็จกลับเมือง

กัณฑ์ที่ 13 นครกัณฑ์ (พระเวสสันดรเสด็จนิวัติพระนคร)

พระเจ้ากรุงสฤษดิ์ตรัสสารภาพรับผิดชอบว่าเป็นด้วยพ่อโง่เขลาหลงเชื่อคนยุยงลงโทษถูก ซึ่งหากความผิดมิได้ ขอให้พระราชโอรสลาผนวชกลับไปครองราชสมบัติ พระเวสสันดรจึงสั่งลา พระอาศรม ทรงลาผนวชพร้อมทั้งพระนางมัทรี สรงสนานรับพระราชทานเครื่องทรง แล้วเสด็จ กลับสู่เมืองสี่พี

ครั้งนั้น ผงสัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในเขตเขาวงกต ต่างก็มีความเศร้าโศกมากที่พระ เวสสันดรจะจากไปเสีย ด้วยพระองค์เคยแผ่พรหมวิหารไปทั่วถึง สัตว์เหล่านี้ได้อาศัยพระบารมีคุ้ม สรรพอุปัทวันตรายตลอดเวลา พระเจ้ากรุงสฤษดิ์ทรงให้ปราบหนทางที่พระเวสสันดรจะเสด็จกลับ ไห้งดงาม ประดับราชวัติฉัตรธงตั้งแต่เขาวงกตจนถึงพระนครสี่พี พระเวสสันดรทรงช้างปัจจัย นาคเณทร์ นำขบวนแวดล้อมไปด้วยหมู่สหชาติโยธาและพระประยูรญาติเสด็จรอนแรมไปเป็น ระยะทาง 60 โยชน์ จึงถึงนครสี่พี รวมเวลาที่พระเวสสันดรจากพระนครไป 1 ปี 15 วัน เมื่อ เสด็จกลับถึงเมือง จึงรับสั่งให้ชาวเมืองปล่อยสัตว์ที่กักขัง ครั้นยามราตรีพระเวสสันดรทรงปริวิตก ว่ารุ่งเช้าประชาชนจะแตกตื่นมารับบริจาคทาน พระองค์จะประทานสิ่งใดแก่ประชาชน ท้าวโกสีห์ ได้ทราบจึงบันดาลให้มีฝนสัตว์รัตน์ (ฝนแก้ว 7 ประการ) คือสุวรรณ หิรัญ มุกดา มณี ประพาท

ไพฑูรย์ วิเชียร ตกลงมาสูงถึงหน้าแข้งท่วนครสี่ปีเป็นที่มหัศจรรย์ พระเวสสันดรจึงทรงประกาศให้ประชาชนขนเอาไปตามปรารถนา ที่เหลือให้ขนเข้าพระคลังหลวงแล้วพระเจ้ากรุงสุโขทัยจึงทำพิธีราชาภิเษกพระเวสสันดรที่ทรงลาผนวชแล้วขึ้นครองราชย์สมบัติดั้งเดิม และพระเจ้ากรุงสุโขทัยก็ทรงรับสั่งให้ทหารปลูกสร้างโรงพิธีรับขวัญพระเวสสันดร พระนางมัทรี ชาลี กัณหา และสถาปนาให้พระองค์เวสสันดรเสด็จขึ้นเถลิงวิญญูราช และพระนางมัทรีเป็นพระมเหสีประเทียบที่ พระชาลีเป็นมกุฎราชกุมาร และทรงรับสั่งประยูรญาติทหารน้อยใหญ่ให้จัดทำศภกษัตริย์ชุกให้สมพระเกียรติ เป็นว่าเรื่องพระเวสสันดรชาดกซึ่งมีทั้งหมด 13 กัณฑ์ก็จบลงอย่างสมบูรณ์ (วารสารเทศน์มหาชาติฉลองราชย์หกสิบทัศ สิริสวัสดิ์รัชสมัย, 2549 : 23 – 35)

มหาชาติทรงเครื่องเรื่องเวสสันดรชาดกทั้ง 13 กัณฑ์ที่กล่าวมาโดยสรุปนี้ ทำให้เราเห็นน้ำใจอันเด็ดเดี่ยวของพระเวสสันดรที่มุ่งบำเพ็ญทานบารมี โดยไม่ยอมย่อท้อต่อความทุกข์ ความลำบากใด ๆ ทั้งสิ้น สละได้แม้กระทั่งลูกและเมียในที่สุด แม้ชีวิตก็ยอมอุทิศให้ได้หวังเพียงอย่างเดียวคือ ความสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งเรื่องราวดังกล่าวถูกถ่ายทอดให้เห็น โดยผ่านการแสดงของลิเกที่เรียกกันว่า ลิเกมหาชาติทรงเครื่อง ซึ่งเป็นการแสดงที่ให้ความบันเทิงแขนงหนึ่ง ที่ควรค่าแก่การรักษาไว้ให้คงอยู่ในบริบทวัฒนธรรมไทยภาคใต้ต่อไป

สรุปการศึกษาประวัติลิเกมหาชาติทรงเครื่องตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยได้พบว่า วิวัฒนาการของลิเกมหาชาติทรงเครื่องได้พัฒนามาจากลิเกธรรมดาทั่วไปที่ล่องเรือมาจากภาคกลาง จังหวัดเพชรบุรี มีหัวหน้าคณะลิเกชื่อว่า “แม่พรม” หลังจากนั้นก็ได้พัฒนามาเป็นลิเกมหาชาติทรงเครื่องภายใต้การฝึกสอนของแม่พรม ซึ่งมีลูกศิษย์คือ นายดำ นายแก้ว นายทึ่ง และนายแจ้ โดยแสดง ณ วัดราษฎร์บำรุง อำเภอระโนน จังหวัดสงขลา เป็นครั้งแรก ซึ่งลิเกมหาชาติทรงเครื่องสมัยนั้นใช้นักแสดงเป็นผู้ชายล้วน ต่อมานายแจ้ได้ทำการฝึกสอนผู้แสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องที่เป็นผู้หญิงร่วมแสดงด้วย โดยทำการฝึกสอนที่บ้านของนายแจ้ ลิเกมหาชาติทรงเครื่องจึงมีนักแสดงที่เป็นชายจริงหญิงแท้ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา และมีการสอนศิษย์ที่เป็นเชื้อสายของผู้แสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง และผู้ที่ชื่นชอบในการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องจากรุ่นสู่รุ่นมาจนถึงปัจจุบัน

3. หน้าที่ทางสังคม

ลิเกมหาชาติทรงเครื่องมีบทบาทในสังคมในสังคมไทยภาคใต้ ทางด้านพิธีกรรม ความเชื่อและความบันเทิง ซึ่งบทบาทด้านพิธีกรรมเป็นบทบาทดั้งเดิมของลิเกมหาชาติทรงเครื่องที่มีความสำคัญ บทบาทดังกล่าวได้คลี่คลายเปลี่ยนแปลงไปตามลำดับ ซึ่งบทบาทด้านพิธีกรรมของ

ลิเกมหาชาติทรงเครื่อง มีด้วยกัน 3 ประการ คือ บทบาทพิธีกรรมเพื่อแก้บน บทบาทพิธีกรรมด้านการครอบมือ และบทบาทพิธีกรรมทางศาสนา

บทบาทพิธีกรรมเพื่อแก้บนในวงการลิเกเรียกกันว่า “แก้เหมย” ซึ่งพิธีกรรมแก้บนหรือ แก้เหมยนี้เป็นบทบาทที่สำคัญ บทบาทนี้จะกระทำได้ก็ต่อเมื่อมีการบนบานสานกล่าวเอาไว้ เช่น มีการบนบานสานกล่าวให้ประสบความสำเร็จในเรื่องที่ปรารถนา หากสมความปรารถนาตามที่ต้องการแล้วจะนำลิเกมาแสดง ก่อนการแสดงลิเกแก้เหมยจะต้องมีพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับแก้เหมย หลังจากนั้นลิเกก็จะทำการ ซึ่งเรื่องที่แสดงนั้นไม่ใช่เรื่องเวสสันดรชาดก แต่แสดงเรื่อง “นางเหมย” ทุกครั้งที่ลิเกต้องไปแสดงเพื่อแก้บนหรือแก้เหมยนั้น ลิเกจะต้องแสดงเรื่อง นางเหมยเท่านั้น เนื่องจากเนื้อหาสาระในเรื่องนี้มีอยู่ว่า มีหนุ่มสาวชาวบ้านคู่หนึ่งพบรักกัน และได้แต่งงานอยู่กินเป็นสามีภรรยา ซึ่งผู้หญิงคนนี้มีชื่อว่า “เหมย” ทั้งคู่ช่วยกันมาหากินโดยสามีต้องออกไปทำงานต่างถิ่น ทั้งให้เหมยอยู่บ้านตามลำพังกับเพื่อนสนิท แล้วอยู่มาวันหนึ่งได้มีโจรปล้นลักพาตัวเหมยไป หลังจากนั้นเหมยก็ได้อยู่กินเป็นสามีภรรยาอยู่กับโจรผู้นั้น สามีเหมยกลับบ้านมาไม่เจอเหมยจึงออกตามหา จนกระทั่งรู้ว่าเหมยได้ตกเป็นภรรยาของโจรและอยู่กินด้วยกันอย่างมีความสุข สามีของเหมยจึงจำเป็นต้องตัดขาดจากเหมยโดยไม่ขอยุ่งเกี่ยวอีกต่อไป เมื่อถึงตอนนี้ลิเกก็จะทำพิธีตัดเหมยหรือแก้บนให้กับผู้ที่บนบานสานกล่าวเอาไว้ ดังนั้นจึงเป็นที่มาของการแก้บนหรือแก้เหมยของการแสดงลิเก

ภาพ 9 ภาพแสดงพิธีกรรมการแก้บน

ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2554

บทบาทพิธีกรรมด้านการครอบมือ กล่าวคือ ผู้ที่จะฝึกหัดแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องนั้น จำเป็นต้องผ่านการครอบมือจากครู อาจารย์ หรือผู้ชำนาญการเสียก่อนจึงจะทำการฝึกสอนได้ ซึ่งพิธีกรรมด้านการครอบมือนี้ เป็นพิธีกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อบอกกล่าวแก่แม่ครู ซึ่งเป็นผู้ที่บรรดาเหล่านักแสดงลิเกทั้งหลายให้ความเคารพนับถือ โดยเป็นการบอกกล่าวให้ทราบว่าคุณครูดีดั่งกล่าวยินดี และตั้งใจที่จะเข้าแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องด้วยความเต็มใจ ให้ช่วยคล้อยตามใจให้ทุกคนนั้นสามารถฝึกสอนและแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องได้เป็นอย่างดี

บทบาทพิธีกรรมทางศาสนา คือ ในการจัดงานเทศนามหาชาติทรงเครื่อง พิธีกรรมทางศาสนาเป็นพิธีกรรมที่ขาดเสียมิได้ เนื่องจากผู้ที่สามารถจัดงานนี้ได้ นั่นคือ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าอาวาส ดังนั้นพิธีกรรมต่าง ๆ จึงเกี่ยวข้องกับศาสนาเป็นสำคัญ เพราะกลวิธีดำเนินการในการจัดงานจะต้องมีการเทศนาคาถาพันบ้นต้นและบ้นปลาย ต่อจากนั้นก็เทศน์มหาชาติทั้ง 13 กัณฑ์ แต่ละกัณฑ์ก็ต้องมีผู้รับผิดชอบเป็นเจ้าของกัณฑ์ โดยผู้ที่เป็นเจ้าของกัณฑ์แต่ละกัณฑ์ต้องนำเงินของตัวเองหรือเรียกรจากบุคคลอื่น ๆ ที่ต้องการทำบุญมาติดเป็นต้นกัณฑ์ ซึ่งต้นกัณฑ์นี้ใช้ต้นกล้วยต้นเล็ก ๆ ใส่ในถังน้ำพร้อมใส่ทรายกันต้นกล้วยล้ม หลังจากนั้นนำเงินที่ได้มาติดกับก้านมะพร้าวแล้วเสียบติดกับต้นกล้วยดังกล่าวที่เรียกกันว่าต้นกัณฑ์นั่นเอง เมื่อพระเทศน์กัณฑ์ไหนเจ้าของกัณฑ์ก็ต้องนำต้นกัณฑ์นั้นมาถวายพร้อมกับฟังพระเทศน์ ซึ่งเงินที่ติดมากับต้นกัณฑ์นี้เองที่เป็นรายได้กับวัดเพื่อใช้จ่ายเป็นสาธารณประโยชน์กับวัดต่อไป

ภาพ 10 ภาพแสดงต้นกัณฑ์

ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย วันที่ 21 มีนาคม 2553

หน้าที่ทางสังคมของลิเกมหาชาติทรงเครื่องในบทบาทต่าง ๆ นั้น เป็นบทบาทที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันโดยสิ้นเชิง บทบาทแรกเป็นบทบาทที่ทำให้กับประชาชนทั่วไป และบทบาทที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือให้ความบันเทิงแก่ประชาชนอีกด้วย

ลิเกมหาชาติทรงเครื่องในบริบทของการเปลี่ยนแปลง

การศึกษาลิเกมหาชาติทรงเครื่องในบริบทวัฒนธรรมไทยภาคใต้ พบว่า ในด้านของการเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการของลิเกมหาชาติทรงเครื่อง ในอดีตลิเกมหาชาติทรงเครื่องเป็นที่นิยมชมชอบ เนื่องจากยังไม่มีการแสดงประเภทอื่นเข้ามามีบทบาทในสังคมมากนัก ลิเกมหาชาติทรงเครื่องจึงมีความรุ่งเรืองเฟื่องฟูในสมัยนั้น แต่เมื่อมีสิ่งบันเทิงอย่างอื่นเข้ามามีบทบาทในสังคมมากขึ้น ทำให้ผู้แสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องจำเป็นต้องมีการปรับตัวเพื่อการอยู่รอด ไม่ว่าจะเป็นด้านการแสดงหรือแม้กระทั่งด้านการแต่งกายก็ตาม ในด้านการแสดงนั้นจำเป็นต้องมีการสอดแทรกบทตลกให้มีความขบขันมากยิ่งขึ้น ผู้แสดงต้องแสวงหาบทตลกใหม่ ๆ อยู่เรื่อย ๆ อาจจะลอกเลียนแบบจากตลกคณะต่าง ๆ บ้าง คิดค้นบทตลกเองบ้าง ขึ้นอยู่กับตัวผู้แสดงเองว่าจะสามารถแสดงได้ถูกใจคนดูมากแค่ไหน นักแสดงตัวอื่น ๆ ก็เช่นกัน จำเป็นต้องแสดงให้สมกับบทบาทที่ได้รับ หาสิ่งใหม่ ๆ เข้ามาแสดงบ้าง เพื่อจะได้มีบทบาทที่หลากหลาย คนดูจะได้ไม่เบื่อ ส่วนในเรื่องของการแต่งกายก็เช่นกัน จำเป็นต้องลงทุนหาชุดใหม่ ๆ สวยงาม ตามยุคตามสมัย ดูแล้วสบายตา กษัตริย์ก็แต่งตัวสวยงามให้สมกับบทบาท ตัวตลกก็ต้องแต่งตัวให้ดูแล้วคนดูอดหัวเราะขบขันไม่ได้ แค่เห็นก็อดหัวเราะไม่ได้แล้ว นั่นแหละจะทำให้เป็นสิ่งที่ดีซึ่งดูคนดูให้มาชมลิเกมหาชาติทรงเครื่องได้มากขึ้น

เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่าการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องไม่ใช่จะแสดงอย่างไรก็แสดงอยู่แบบนั้น จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านบทบาทการแสดง การแต่งกาย และอื่น ๆ ที่คิดว่าจำเป็น เพื่อความอยู่รอดของลิเกมหาชาติทรงเครื่อง เพื่อจะได้อยู่คู่วัฒนธรรมไทยภาคใต้ได้ต่อไปนาน ๆ

สภาพปัญหาของลิเกมหาชาติทรงเครื่องในปัจจุบัน

จากการศึกษาและเก็บข้อมูลสัมภาษณ์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย พบว่า ในการที่ลิเกจะแสดงต้องมีการจัดงานเทศน์มหาชาติทรงเครื่อง ถ้ามีคำว่ามหาชาติทรงเครื่องนั้นหมายความว่าต้องมียกแสดง แต่ถ้าจัดงานมหาชาติเพียงอย่างเดียวก็จะมีเพียงพระเทศน์ให้ฟังไม่มีลิเกแสดงประกอบ จากการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องในการติดต่อลิเกมาแสดง พบว่า ค่าราชลิเกในแต่ละครั้งประมาณ

48,000 – 60,000 บาท ซึ่งเป็นราคาที่สูงพอสมควร จึงทำให้ผู้ที่จะมาติดต่อกลัวว่าถ้าเลิกไปแสดง ค่าใช้จ่ายในการจัดงานเมื่อรวมกับค่าเลิกแล้วค่าใช้จ่ายจะสูงขึ้น อาจส่งผลให้การจัดงานรายได้ รับเข้ามาอาจเหลือน้อย ไม่คุ้มค่ากับการจัดงานเพราะการจัดงานมหาชาติทรงเครื่องเป็นงานที่ใหญ่พอสมควร เพราะต้องจัดอย่างน้อย 3 วัน 2 คืน แต่ก็ไม่ใช่ปัญหาสำคัญ เพราะจากประสบการณ์ที่เคยจัดงานเทศน์มหาชาติทรงเครื่องมานั้น เมื่อมีลิเกมหาชาติทรงเครื่องมาแสดงประกอบทำให้มีผู้คนมาร่วมงานทำบุญมากขึ้น เพราะต้องการมาดูลิเกแสดงด้วย และอีกประการหนึ่งก็คือ ในการแสดงของลิเกนั้น บางกัณฑ์ที่แสดงจะต้องมีการเรียไรเงินจากผู้ชม เพื่อไปสมทบกับกัณฑ์เทศน์ให้กับวัดซึ่งเป็นการหารายได้ให้กับเจ้าภาพอีกทางหนึ่งด้วย เช่น พระเวสสันดรจะบวช ก็ต้องมีการทำบุญผ้าไตรให้พระเวสสันดรได้บวช ดังนั้นผู้ชมก็จะร่วมทำบุญผนวชพระเวสสันดรด้วยกัน

“...ค่าราชลิเกพูดถึงจะว่าแพงก็ไม่แพงมาก พอที่จะรับได้ ถ้าเทียบกับมหรสพอันอื่น อีกอย่างคนแก่ๆ ชอบดูลิเกมากกว่าที่จะดูอย่างอื่นการทำงานมหาชาติถ้าไม่มีลิเกแสดง ทำให้ไม่เห็นถึงบทบาทที่พระเทศน์ว่าซุชกเป็นยังไง ชาลิกัณฑ์เป็นยังไง เพราะฉะนั้นถึงแม้ค่าราชลิเกจะแพงถ้าเกิดว่าได้มาแสดงก็จะมีคนไปทำบุญกันเยอะกว่าไม่มีลิเกเพราะคนต้องการไปดูลิเกมหาชาติด้วย...”

นายละอ ชูнім ผู้ให้ข้อมูลหลัก
สัมภาษณ์วันที่ 22 มีนาคม 2554

และได้สัมภาษณ์ผู้แสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง รวมทั้งผู้ชมลิเกมหาชาติทรงเครื่อง พบว่าสภาพปัญหาของการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องในปัจจุบันด้านต่าง ๆ ดังนี้

ด้านความนิยมของคนดู

นับแต่อดีตความนิยมของคนดู นิยมดูลิเกมหาชาติทรงเครื่องเป็นอย่างมาก สังเกตได้จากคณะลิเกมหาชาติทรงเครื่องมีขึ้นหมาก (งานแสดง) ไปแสดงประมาณเดือนละ 10 – 12 ครั้ง อีกทั้งคนดูยอมอดหลับอดนอนดูลิเกมหาชาติทรงเครื่องได้ตลอดทั้งคืนจนสว่าง ลิเกไม่เลิกก็ไม่ยอมกลับบ้านกัน ต่อมาเมื่อมีอิทธิพลของสื่อสมัยใหม่เข้ามา ความนิยมของคนดูจึงเริ่มเปลี่ยนไป คือ คนดูในช่วงสมัยนั้นมีความนิยมในละครแบบสมัยใหม่ มาระยะหลังอิทธิพลของเพลงลูกทุ่งได้แพร่สะพัดเข้ามา คนดูหันไปนิยมเพลงลูกทุ่ง

“...จริง ๆ แล้วชอบดูลิเกมหาชาติทรงเครื่องมากกว่า แต่การแสดง
อย่างอื่นมันเร้าใจและสนุกครื้นเครง เช่น มโนราห์ดัดแปลงนำเอาเพลง
ลูกทุ่งมาร้องและมีดนตรีทางเครื่อง นุ่งน้อยห่มน้อย เป็นที่นิยมของคน
ดูในปัจจุบันยอมรับว่าการแสดงเหล่านี้มีอิทธิพลมาก...”

นางวิชุดา ดวงมณี ผู้ให้ข้อมูลหลัก
สัมภาษณ์ วันที่ 9 เมษายน 2554

ซึ่งสิ่งเหล่านี้ลิเกมหาชาติทรงเครื่องไม่สามารถที่จะดัดแปลงเข้ามามีบทบาทในการแสดง
ได้ ไม่เหมือนมโนราห์หรือหนังตะลุงที่สามารถดัดแปลงสิ่งเหล่านี้เข้ามามีบทบาทในการแสดงได้
ทำให้คนดูหันไปนิยมดูการแสดงที่มีความบันเทิง มีดนตรีครื้นเครง และมีการแสดงละครที่มันสมัย
มากกว่า ลิเกมหาชาติทรงเครื่องจะแสดงในเรื่องเวสสันดรชาดก ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา
เป็นภพชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้า จึงไม่สามารถที่จะสอดแทรกความบันเทิงด้านอื่นเข้าไปได้
มากนัก จึงทำให้คนดูไม่ค่อยนิยมดูกันมากนักเหมือนในอดีต นอกเหนือจากคนเฒ่าคนแก่ที่นิยมดู
ลิเกมหาชาติทรงเครื่อง ไม่ชอบความบันเทิงที่มีดนตรีครื้นเครงเร้าใจเช่นนั้น ดังนั้นการแสดงลิเก
มหาชาติทรงเครื่องจึงเป็นปัญหาสำคัญในการปรับตัวของการแสดงลิเก เพราะหากทิศทางการส
แสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องสวนทางกับคนดู นั่นก็หมายความว่า ลิเกมหาชาติทรงเครื่องก็ไม่สามารถ
ปรับตนเองให้เข้ากับความต้องการของคนดูได้ และเหตุนี้ทำให้ลิเกมหาชาติทรงเครื่องอาจเสื่อม
ความนิยมลง จนในที่สุดอาจจะสูญสลายไปจากบริบทวัฒนธรรมไทยภาคใต้ได้ในอนาคต

“...เนื่องจากสมัย ปัจจุบันคนหันไปนิยมนักรื้อ วงดนตรีกันมาก
ด้านศาสนาและทางธรรมคนสมัยทุกวันนี้ไม่ค่อยสนใจ ชอบไปใน
ความร่าเริง เต็มรา นุ่งน้อยห่มน้อย จำพวกนี้มากกว่า...”

นางจำเป็น ประทุมณี ผู้ให้ข้อมูล
สัมภาษณ์ วันที่ 9 เมษายน 2554

ด้านการเข้ามาของสื่อสมัยใหม่

เศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยเปลี่ยนไป การค้าขายขยายตัวมีเทคโนโลยีสมัยใหม่ ๆ
เข้ามา มีความบันเทิงให้เลือกสรร เช่น โทรทัศน์ ภาพยนตร์ การแสดง ดนตรีสมัยใหม่ คาราโอเกะ
ซีดีภาพยนตร์ ในสถานการณ์เช่นนี้ การแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องที่ไม่ปรับวิธีการแสดงลิเก
มหาชาติก็เริ่มเสื่อมความนิยมลงไป ในปัจจุบันนอกจากโทรทัศน์ วิทยุ วีซีดี หรือคาราโอเกะ เป็นสื่อ
ที่ลิเกมหาชาติทรงเครื่องต้องปรับตัว เนื่องจากมีการผลิตเพลงลูกทุ่งใหม่ ๆ มาเรื่อย ๆ จำเป็นต้อง
ตามกระแสการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นด้านการพัฒนาการร้องลิเก การแต่งกาย หรือการใช้

แสง สี เสียงต่าง ๆ ประกอบการแสดงก็ตาม สำหรับเรื่องที่แสดงไม่สามารถเปลี่ยนแปลงหรือ
 ดัดแปลงไปจากเนื้อเรื่องเดิมได้มากนัก เพราะเป็นเรื่องราวของพุทธประวัติชาติภพหนึ่งของ
 พระพุทธเจ้าก่อนที่จะมาประสูติเป็นพระพุทธเจ้า ดังนั้นการเข้ามาของสื่อใหม่ ๆ ในสมัยนี้มีผลทำ
 ให้ความนิยมชมชอบในการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ

“...เดี๋ยวนี้สื่อโทรทัศน์ วิทยุ วีซีดี มีมาก สามารถเห็นได้ทั้งภาพ
 และก้ทั้งเสียง ทำให้คนชอบดูจากสื่อเหล่านี้มากกว่า เพราะสามารถดู
 ได้ที่บ้าน เมื่อใดก็ได้ ไม่ต้องอดตาหลับจับตานอนไปดูที่อื่นให้ เสีย
 เวลา...”

นายสว่าง กายพันธ์ ผู้ให้ข้อมูลหลัก
 สัมภาษณ์ วันที่ 7 เมษายน 2554

ด้านการสืบทอด

การแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง คนรุ่นเก่าที่มีความรู้ความชำนาญในการแสดงลิเกมหาชาติ
 ทรงเครื่องเริ่มแก่เฒ่าไปทุกวัน ไม่มีผู้สนใจที่จะฝึกหัด นอกจากนี้คนรุ่นใหม่ไม่สนใจที่จะสืบทอด
 เนื่องจากการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องมีขนบธรรมเนียม มีจารีตประเพณี เรื่องที่แสดงไม่สนุก
 ไม่น่าติดตาม การสืบทอดต้องใช้ความอดทนสูง เอาใจใส่อย่างจริงจังทำให้คนรุ่นใหม่ทอดถอย
 และคนรุ่นใหม่รับเอาวัฒนธรรมต่างชาติเข้ามา ค่านิยมจึงเปลี่ยนไป

“...อยากจะหาเด็กรุ่นใหม่มาเล่นลิเกมหาชาติทรงเครื่อง แต่หา
 ยาก เพราะมันไม่ได้สอนกันง่าย ๆ เหมือนโนรา เพราะวโนราเปิดเทป
 ดูซีดีแล้วหัดร้องหัดรำตามก็ได้ แต่ลิเกต้องมีการสอนร้องกลอน สอนรำ
 สอนท่าทางในการแสดง ยุ่งยากทำให้คนที่มิ ใจรักในการแสดงด้านนี้มี
 น้อยมากหรือว่าแทบไม่มีเลย ทำให้ไม่มีผู้สืบทอดต่อไปในภายหน้า ดู
 แล้วอาจมีวันสูญหายได้ถ้ายังเป็นแบบนี้...”

นางจำเป็น ประทุมมณี ผู้ให้ข้อมูลหลัก
 สัมภาษณ์ วันที่ 9 เมษายน 2554

หน่วยงานสถานศึกษาที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการสืบทอด สืบสาน ไม่สนใจที่จะทำอย่าง
 จริงจัง ประกอบกับผู้แสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องที่มีความรู้ความชำนาญด้านการแสดงลิเกมหาชาติ
 ทรงเครื่องมีอายุมากขึ้น สุขภาพไม่แข็งแรง ผู้แสดงเข้าสู่วัยชรา ผู้แสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องที่มี

ความสามารถทางการแสดงลดน้อยลงทุกที หากผู้สืบทอดยาก ครูที่มีความรู้เรื่องลิเกมหาชาติทรงเครื่อง
เลือกที่จะถ่ายทอดให้กับลูกหลานและคนสนิทรวมถึงภาครัฐไม่ค่อยสนับสนุนและเห็นความสำคัญ
ของการสืบทอดการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องอย่างจริงจัง

“...ตอนนี้ไม่ค่อยมีคนแสดง หากคนแสดงได้ยากมา ไม่มีคนสืบทอดที่เล่นอยู่ทุกวันนี้ก็มีแต่ลูกหลานในเครือญาติทั้งนั้น คนนอกที่อยากจะทำเล่นไม่มี ที่มีมาก็เล่นไม่ได้เนื่องจากใจรักแต่ทำทางไม่ให้อะไรประมาณนี้...”

นางเฉลียว ชูเชิด ผู้ให้ข้อมูลหลัก
สัมภาษณ์ วันที่ 11 เมษายน 2554

สรุปผลการศึกษาสภาพปัญหาของลิเกมหาชาติทรงเครื่องในปัจจุบัน การศึกษาวิจัยพบว่า
สภาพปัญหาของลิเกมหาชาติทรงเครื่องในปัจจุบันนั้น มีทั้งปัญหาด้านความนิยมของคนดูที่ไม่
นิยมดูลิเกมหาชาติทรงเครื่องเหมือนเมื่อก่อน อันเนื่องมาจากการเข้ามาของสื่อสมัยใหม่ที่ผู้ชมหัน
ไปสนใจมากกว่า เพราะสิ่งเหล่านั้นให้ความบันเทิงที่ครื้นเครงและเร้าใจคนดูเป็นอย่างมาก ทำให้
ความนิยมในลิเกมหาชาติทรงเครื่องลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ อีกทั้งปัญหาด้านการสืบทอดของผู้แสดง
รุ่นใหม่ หากผู้สืบทอดได้ยาก เพราะผู้ที่สนใจและชื่นชอบที่แสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องด้วยใจรัก
จริง ๆ และมีพรสวรรค์ในการแสดงด้านนี้นั้นมีน้อยมาก ส่วนใหญ่จะหันไปสนใจที่จะฝึกหัด
มโนราห์หรือว่าวงดนตรีลูกทุ่งมากกว่า ดังนั้นปัญหาเหล่านี้จึงเป็นปัญหาสำคัญที่จะกำหนดได้ว่า
อนาคตลิเกมหาชาติทรงเครื่องจะยังคงมีบทบาทอยู่ในวัฒนธรรมไทยภาคใต้ได้อีกนานเพียงใด

แนวทางการส่งเสริมลิเกมหาชาติทรงเครื่อง

ลิเกมหาชาติทรงเครื่อง มีมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ความไม่สนใจลิเกมหาชาติทรงเครื่อง
ของคนรุ่นหลังอาจจะทำให้ลิเกมหาชาติทรงเครื่องสูญหายไป แต่นักแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง
ทุกคนล้วนมีเจตนารมณ์เดียวกันคือ จะรักษาและสืบทอดต่อไปจนชั่วลูกชั่วหลาน ผู้ใหญ่และ
คนชราหลายคนต่างรู้สึกเสียดายถ้าลิเกมหาชาติทรงเครื่องต้องสูญหายไปจริง ๆ เพราะมันมีคุณค่า
ทางวัฒนธรรมที่มากมายเหลือคณานับ ดังนั้นลิเกจะไม่สูญหายไปอย่างแน่นอน หากแต่เพียงจะต้องมี
แนวทางที่จะส่งเสริมลิเกมหาชาติทรงเครื่องให้มีคุณค่าทางวัฒนธรรมไทยต่อไป

ดังนั้นจากการศึกษาและเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ผู้แสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง และผู้
ที่เกี่ยวข้องได้ข้อมูลการส่งเสริมลิเกมหาชาติทรงเครื่องในบริบทวัฒนธรรมไทยภาคใต้คือ จะต้อง

การจัดการเรียนการสอนเกี่ยวกับลิเกมหาชาติทรงเครื่อง โดยจัดเป็นหลักสูตรท้องถิ่นบรรจุไว้ในหลักสูตรของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานและหลักสูตรระดับปริญญาตรีของมหาวิทยาลัย สภาวัฒนธรรมอำเภอ จังหวัดให้ความสำคัญ ส่งเสริมการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง โดยการสนับสนุนในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการฝึกสอน สนับสนุนงบประมาณในการฟื้นฟูลิเกมหาชาติทรงเครื่องให้คงอยู่ในสังคมภาคใต้ต่อไป หรือการฝึกหัดผู้ที่ชื่นชอบและตั้งใจที่จะแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องด้วยใจรักอย่างแท้จริง และต้องได้รับความยินยอมจากพ่อแม่ด้วย ซึ่งในการฝึกหัดลิเกมหาชาติทรงเครื่องนั้นมีด้วยกัน 2 วิธีคือ 1) การฝึกหัดโดยตรงกับครูผู้ชำนาญด้านการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง หรือบิดามารดา (กรณีที่มีบิดามารดาเป็นผู้แสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง) 2) การฝึกหัดด้วยตนเอง โดยแอบจำวิธีการแสดงของคนอื่นมาทดลองทำงานเกิดความชำนาญ แล้วจึงนำไปแสดงเราเรียกกันว่า “ครูพักลักจำ” ซึ่งกรณีนี้จะต้องเป็นผู้ที่มีใจรักและตั้งใจที่จะแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องอย่างจริงจังเท่านั้นถึงจะทำได้

ปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นเด็กที่จะต้องมารับบทเป็นชาลิกันหากก็หายากมาก ตัวแสดงอื่น ๆ ก็เชื่อว่า จะหาได้ง่าย เพราะไม่มีคนแสดงต่อ ผู้ที่แสดงอยู่ก็มีแต่จะแก่เฒ่าลงไปทุกวัน ดังนั้นการที่จะให้ลิเกมหาชาติทรงเครื่องยังคงมีบทบาทในสังคมได้ต่อไปในอนาคต ก็ควรที่จะส่งเสริมการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องโดยการค้นหาเด็ก หรือลูกหลานที่มีพรสวรรค์และชื่นชอบที่จะแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องมาทำการฝึกสอน หรืออาจใช้หน่วยงานราชการเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น การจัดหลักสูตรการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง ให้เด็กได้รับรู้และเห็นถึงคุณค่าของลิเกมหาชาติทรงเครื่องที่กำลังจะหายไปจากวัฒนธรรมไทยภาคใต้ อีกทั้งยังเป็นการเผยแพร่การแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องให้ทราบโดยทั่วกันอีกด้วย

“...ถ้าหากว่าส่งเสริมเข้าไป โดยทางราชการอนุรักษ์โดยจัดหลักสูตรให้เด็กเข้าใจในวัฒนธรรมนี้ ก็สามารถดำรงอยู่ได้ แต่ถ้าไม่เข้าไปในวงการเรียนการสอนก็อาจจะสูญหายไปในที่สุด แต่ถ้าการศึกษาส่งเสริมเข้าไปในนักเรียนทุกระดับก็จะไม่สูญหายเด็ดขาด ซึ่งการเรียนการสอนในปัจจุบันนี้มีแต่สอนเต้นสอนรำ รำมโนราห์ การแสดง ร้องเพลง แต่ลิเกไม่มีสอน เพราะฉะนั้นถ้าทำได้ยากให้บรรจุเข้าไปในหลักสูตรการเรียนการสอน...”

นางจำเป็น ประทุมมณี ผู้ให้ข้อมูลหลัก
สัมภาษณ์ วันที่ 9 เมษายน 2554

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล พบว่า แนวทางการส่งเสริมลิเกมหาชาติทรงเครื่อง ปัจจุบันทางราชการได้สังเกตเห็นถึงความสำคัญของลิเกมหาชาติทรงเครื่อง จึงได้ให้นายสนั่น ถวิลวรรณะ ซึ่งเป็นหัวหน้าคณะลิเกดาวรุ่งดวงใหม่ ที่แสดงเกี่ยวมหาชาติทรงเครื่องเป็นครูฝึกสอนลิเกมหาชาติทรงเครื่องให้แก่เด็กนักเรียนในโรงเรียน แต่ไม่สามารถกระทำได้นี้เนื่องจากต้องสอนทั้งการรำ การร้องกลอน บทบาทในการแสดง จึงหาโอกาสสอนไม่ได้

“...แต่ต่อไปจะเปิดรับสมัครผู้ที่สนใจ ชื่นชอบ และตั้งใจที่หัดลิเกมหาชาติทรงเครื่องมาฝึกสอน โดยการฝึกสอนในสถานที่ที่อาจารย์แจ้ง แสงอำไพ ผู้เป็นครูสอนศิษย์ และเป็นสถานที่ที่แม่ครูสถิตยูนันท์ ก็คือบ้านเลขที่ 6 หมู่ 3 ต.บ้านใหม่ อ.ระโนด จ.สงขลา โดยเราจะเป็นผู้ฝึกสอนเอง...”

นายสนั่น ถวิลวรรณะ ผู้ให้ข้อมูลหลัก
สัมภาษณ์ วันที่ 29 มีนาคม 2554

ยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมลิเกมหาชาติทรงเครื่องและการพัฒนาซึ่งเป็นแนวทางการส่งเสริมทั้งด้านแนวความคิด และแนวทางในการปฏิบัติ โดยสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องว่าลิเกมหาชาติทรงเครื่องมีความสำคัญอย่างไรต่อวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เมื่อเกิดความเข้าใจและการยอมรับ ก็จะเกิดการปฏิบัติที่มาจากความเต็มใจและมีความสุข

สรุปผลการศึกษาแนวทางการส่งเสริมลิเกมหาชาติทรงเครื่อง จากการศึกษาวิจัย พบว่าแนวทางการส่งเสริมลิเกมหาชาติทรงเครื่องมีดังนี้

1. รับสมัครเด็ก เยาวชน ผู้ที่สนใจและตั้งใจที่จะแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องอย่างจริงจัง มาฝึกสอนโดยผู้ชำนาญการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องให้เกิดความชำนาญสามารถแสดงลิเกได้ และพร้อมที่จะเป็นผู้สืบทอดลิเกมหาชาติทรงเครื่องต่อไปในอนาคต
2. จัดหลักสูตรการเรียนการสอนการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่องบรรจุไว้ในหลักสูตรของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานและหลักสูตรระดับปริญญาตรีของมหาวิทยาลัย
3. สภาวัฒนธรรมอำเภอหรือจังหวัดควรให้การสนับสนุนในด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับการแสดงลิเกมหาชาติทรงเครื่อง อย่างเช่น ประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับความสำคัญของลิเกมหาชาติทรงเครื่องให้ประชาชนทั่วไปรับทราบ เป็นต้น

ในการส่งเสริมลิเกมหาชาติทรงเครื่อง ซึ่งเป็นวัฒนธรรมไทยภาคใต้นั้น ต้องอาศัยความร่วมมือของหลายคนและหลายหน่วยงาน ซึ่งอาจจะมีวิธีการในการส่งเสริมลิเกมหาชาติทรงเครื่อง

คือ ส่งเสริมให้ทุกคนเห็นคุณค่า ร่วมกันรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อสร้าง
ความเข้าใจให้กับคนรุ่นหลังต่อไป รณรงค์ให้ประชาชนและภาคเอกชนตระหนักใน重要性
ของวัฒนธรรมว่าเป็นเรื่องที่ต้องร่วมกันส่งเสริมและสนับสนุนวัฒนธรรมที่กำลังจะสูญหายไป
อย่างเช่นลิเกมหาชาติทรงเครื่อง เป็นต้น ปลุกจิตสำนึกให้คนในท้องถิ่นตระหนักถึงคุณค่าและ
ความสำคัญของลิเกมหาชาติทรงเครื่องซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น

